

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 38, Haziran 2019, s. 86-109

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.5093>

Doç.Dr. Abdullah YILDIZ

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, ebueslem@gmail.com

İSLÂM AHLÂKI AÇISINDAN İNFAK, İSRAF VE İSTİDRAÇ KAVRAM ÖRGÜSÜ

Özet

Kur'ân ve Sünnet kaynaklı, iman ve ahlâk temelli bu çalışmada tema olarak; “infak, “israf ve “istidraç” kelimelerinin kavramsal çerçeveleri ve semantik anlam ilişkileri ele alınmakta; yaratılış gayesi Allah'a iman ve kulluk olan, tüm insanlara hidayet, huzur ve mutluluğun yollarını gösteren İslâm'ın temel kaynakları Kur'ân ve Sünnet doğrultusunda nimet ve servet sahibi insanın Allah'a karşı sorumlu olduğu infak, iman ve ahlâk ilişkisine dikkat çekilmektedir.

Açlık ve yokluk hem insanlık tarihi boyunca hem de günümüz dünyasında kanayan toplumsal bir yaradır. Açlık ve sefâlet denilen bu iki büyük sosyal sıkıntının geri kalmış olan ve sömürülen ülkelerde olduğu da bir gerçektir. İnsanlık ailesinin fertleri arasında adaletsiz paylaşım ve savaşların olduğu günümüzde dünyanın bir kısmı obezite ile mücadele ederken diğer bir kısmı başta savaş çocukları ve göçmenler olmak üzere her gün binlerce insan açlıktan ölmektedir. Bu üzücü durum, insanlığın en büyük ahlâk sorunudur. O halde Allah'ın razı olduğu kul olma adına, “Ben Müslümanım” diyen her insan öncelikli olarak düşüncesini ahlâk ile temellendirmek, İslâm ahlâkına sarılmak; bu doğrultuda İslâm ahlâkının önemle üzerinde durduğu itidalli infak (dengeli harcama) ameli ile, harcamada aşırılık ve savurganlığı ifade eden israf, türfe, tebzîr ve istidraç kelimeleri ve aralarında bulunan anlam ilişkilerini ve farklarını iyice bilmek ve üzerinde durmak durumundadır.

Anahtar Kelimeler: İman, Ahlâk, İnfak, İsrâf ve İstidraç (Gâfil avlanma, Tuzağa düşürülme).

**IN VIEWPOINT OF İSLAMCI MORALITY THE CONCEPT WEAVE
(CONNECTION) OF INFAQ (SPENDING), WASTE AND İSTIDRAÇ
(TRAPPING):**

Abstract

In this study based on faith and morality originating from the Qur'an and Sunnah, the theme is; The conceptual frameworks of the words “infak” (spending), waste (extravagance) and “istidraç”(leading to gradually to ruin while sinner person or persons known not) and the relationship between semantic meaning; The main sources of Islam which show the ways of guidance, peace and happiness to all people who believe in Allah and serve the purpose of creation are drawn attention to the relation of spend (İn Charity), faith and morality in the direction of the Qur'an and Sunnah where the person who is blessed and wealth is responsible to God.

Hunger and absence (poverty) is a social wound that is bleeding both throughout human history and in today's world. It is also true that these two major social problems, called hunger and misery, are in the backward (underdeveloped) and exploited countries. In today's world where there are unfair sharing and wars among the members of the human family, thousands of people are dying of hunger every day, some of them fighting against obesity, and the other, mainly war children and immigrants. This sad situation is the biggest moral problem of humanity. Then, to be well pleased serve every man who says that “I am a Muslim” must firstly base his thought on morality, embrace Islamic morality which means the Islamic ethics emphasize the importance of infaq (balanced expenditure), wastage, transgress, squander and istidraç, which expresses waste by excess and extravagance in expenditure, and also learn the meaning relations and differences between them.

Key Words: Faith, Morality, Spend (In Charity), Waste and Istidraç (Deceived, Trapping).

1. İnfak:

1. 1. Lüğatta İnfak: Arapça “n. f. k.” “نفق” aslından türevli olan “en. ne. fe. ku” aslı itibariyle değişik iki kipten gelmektedir. Mastar kelime olup bir şeyin bitmesi, geçip gitmesi, tamamlanması, son bulması; piyasanın açılması, canlanması, anlamlarının yanında köstebeğin yer altındaki gizlenme hareketleri ve sıkıştığında başka bir yere çıkışları olan yeraltındaki yuvası (tüneli) ve görünüşte Müslüman, hakikatte kâfir olan itikat mürâisi münafığın yeryüzündeki çıkara dayalı faaliyetleriyle ilgili olarak bir şeyi gizlemeyi de ifade etmektedir. (Râgıb, t. y. : 502; İbnü'l-Esîr, t. y. : V, 98, 99; İbn Manzûr, t.y.: X, 357-370; Zebîdî, 1989/1409, XXVI, 430-438; Çağrıncı, 2000: XXII, 289-290; Mutçalı, 2012, 906; Yıldız, 2000, 19-23). Bu durumda kelime aslı itibariyle şu iki anlama sahiptir: Bir şeyin son bulması, geçip gitmesi ve bir şeyi gizlemek. Nafaka; hayat standardına uygun normal düzeyde bir şahsın rızık olarak kendisi, aile ve akrabası için yeme, içme ve giymeye kısaca maddî olan ihtiyaçlarını karşılamak için dirhem vb. şeylerden yaptığı harcaması demektir. Hukukta nafaka, daha çok, kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptığı harcamaları; infak da nafaka verip bir kimsenin geçimini sağlamayı ifade eder. (İbn Manzûr, t.y.: X, 357-

370; Zebîdî, XXVI, 430-438; TDK., 2005: 1, 707). İslâm dininde nafaka borcu, ya evlilik ya da akrabalık sebebiyle söz konusudur.”(Anne olan) Kadınların normal ölçüde yiyecek ve giyecekleri çocuğun babasına aittir (Bakara, 2/233) âyetiyle Yüce Allah, nafaka türünden olan bu harcamayı dile getirmektedir. (İbn Kesîr, 1969/1388: 1, 284; Çağrııcı, 2000: XXII, 289; Bardakoğlu, vd., 1997: 558).

1. 2. Istilahda İnfak: “İnfak”; aynı asıldan ve ziyadeli fiillerden “if’âl” kipinden mastar bir kelime olup bitirme, harcama, sarf etme, dağıtma, sahip olduğu nimet ve imkânlardan başkalarına pay çıkarma, bitirme, fakir ve yoksul düşme anlamlarında kullanılmaktadır. Dini bir terim olarak infak; Allah’ın rızasını kazanma niyetiyle kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması, demektir. Dinî ve ahlâkî terim olarak ihtiyaç yeri ve mahalline malı ve mal dışındaki (aynî ve nakdî) şeyleri vacip ve veya mendup (nâfile olarak) harcamak, para veya malı elden çıkarmak ve paylaşmak; sahip olduğu nimet ve imkânlardan başkalarına pay çıkarmaktır. Harcanan ve paylaşılan şeye de nafaka denir. (Râgıb, t.y.: 502;; Râzî, t.y.: II, 31; Cürçânî, t.y.: 36 İbn Manzur, t.y.: X, 358; Zebîdî, 1989/1409, XXVI, 430-438; Çağrııcı, 2000: 289-290; Bardakoğlu, 1997: 558). Harcanacak şeylere (geçimliklere) harcayarak malı tüketme anlamında olan “imlâk” gibidir. (Râgıb, t.y.: 502). Bu anlamda (harcama ve tükenme manasında) infak Kur’ân’da şöyle ifade edilmektedir: “(onlara) şunu söyle: Eğer siz Rabbimin rahmet hazinesine sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kıstardınız...” (İsrâ, 17/100) ve “Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın; biz onların da sizin de rızkınızı veririz...” (İsrâ, 17/31). İkiyüzlülük anlamlarına gelen “münafık” kelimesine temel teşkil etmesinin dışında, çoğu “rızk” kelimesi ve bir kısmı da rızık olan nimetlerle birlikte kullanılan Kur’ân’ı Kerîm’de “ne. fe. ka” ve “en. fe. ka” fiillerinden türevli 115 civarında infak âyeti bulunmaktadır. (Abdübâki, t.y.: 715-717; Yıldız, 2017: 1, 115; II, 334).

1.3. İslâm’da İnfâk: Rızıkla ilgili naslarda dikkati çeken hâkim husus, rızık dediğimiz mal ve nimetlerin gizli ve açık şekilde dağıtılmasıdır. Bu durum biz mü’minlere, Allah yolunda ve meşru zeminlerde harcama yapmanın yani infakın da iman ve namaz gibi disiplinli bir ibadet olarak yerine getirilmesi gerektiğini düşündürüyor. İnanç ve itikat açısından insanların sınıflandırılıp betimlendiği Bakara suresinin girişinde ve diğer bazı âyetlerde Allah Teâlâ, gerçek mü’minleri tanıtan şu üç tâata: Yaratıcı Kudret’in hakkı olan iman ve namaz ile mahlûka ihsan olan infaka (zekâta) dikkat çekiyor. O, sıkça ve ısrarla imanı olgunlaştıran ve bedenî ibadet olan namaza mukârin (hemen devamında) malî ibadet olup farz, vacip ve tatavvu’ (nafîle) şeklinde her türlü meşru harcamanın adı olan infaka şöyle dikkat çekmektedir: “...onlar ki, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar” (el-Bakara 2/2, 3). (Mâturidî, 2005: 1, 32; Zemahşerî, 1977/1397: 1, 132-133; Râzî, t.y.: II, 31; Kurtubi, 1952/1372: 1, 179; Sâbûnî, 1982/1402: 1, 17) .Yüce Allah, ismi anıldığında kalpleri titreyen gerçek mü’minleri, din konusunda duyarlı takva kullarını betimlerken de bu kullarının ulvî vasıflarından birinin yine infak olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Onlar, namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (fakirlere, hayır kurumlarına ve Allah yolunda savaşan orduya) harcayan kimselerdir.”(Enfâl 8/3) ve “Onlar, öyle kimseler ki, (yanlarında) Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelenlere (musibetlere) sabrederler; namazlarını kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah için harcarlar.” (Hac, 22/35).

İlgili âyetlerin konteks ve bağlamlarında da belirtildiği üzere İslâm'ın ilk günlerinde müşriklere en zor gelen İslâmî emirlerden birisi infaktı. Onlar, etrafındaki kimseleri dağıtmama, şeref ve itibarlarını kaybetmeme adına, İslâm'ın muhtaçları, aç ve fakir olanları doyurma ve sosyal güvenlik oluşturma çağrılarına şiddetle karşı çıkıyorlar, İlk Müslümanların bu oluşum çabalarını bazen güç kullanarak bazen de inançlarıyla alay ederek engellemeye çalışıyorlardı. (Ebû Hayyân, 2001/1421: 7, 341). Kur'ân-ı Kerîm'de, infakla toplumda oluşan bu sosyal güvenliğin ve güvencenin devam etmesinin hayâtî olduğuna, kaybedilmemesi gerektiğine de şöyle dikkat çekilmektedir: *“Allah yolunda infak edin (harcayın); kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareket ve davranışınızda dürüst olun. Çünkü Allah dürüst olanları sever.”* (Bakara, 2/195).

İslâmî anlayışa göre insan bu dünyada, eşya üzerinde Yaratıcı Kudret'in emrettiği şekilde tasarrufla yükümlü halifesidir; O Mâlik'tir ve mülkün sahibidir. Anadolu erenleri ve ariflerinden Yunus Emre (ö. 1321), dizelerinde bu hususu şöyle dillendirmektedir:

“Mal sahibi mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi;

Mal da yalan mülk de yalan, var biraz da sen oyalan.” (Yunus Emre, 2006: 48).

İnsanın sahip olduğu servetin asıl sahibi Allah'tır. Servet Allah'ın malı, kullar da Allah'ın kuludur. O halde hakka uygun olan davranış, Allah'ın emanet olarak verdiği bu servetten başkalarına O'nun adına infakta bulunmaktır. Nitekim bir kutsi bir hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurur: *“(Yolumda, uğrumda) harca! Ben sana (daha iyisini ve fazlasını) vereyim!”* (İbn Hanbel, 1981: II, 313; Buhari, 1981: Tefsir, 11/2; Tevhit, 35; Müslim, 1981: Zekât, 36, 37). Hadisin asıl mesajı, Allah yolunda yapılan harcamaların sadece ecir ve sevap olarak değil, infak eden kimseye daha fazlasıyla döneceğine ilişkindir. Bu konuda kul, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetleri O'nun yolunda harcamakta; Allah da ona harcadığından daha fazlasını vermektedir. Nitekim Yüce Allah bunu şu âyetlerde açık ve anlaşılır şekilde te'yt etmektedir:

“De ki: Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden de) kısar. Siz Allah için ne verseniz, Allah onun yerine (daha iyisini) verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.” (Sebe', 34/39).

“Hayır olarak harcadıklarınızdan hepsi kendiniz içindir (ondan Allah faydalanmaz siz faydalanırsınız). Yapacağınız harcamayı, ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcayın. Hayır maksadıyla verdiğiniz ne varsa, size tam olarak noksansız verilir ve siz asla haksızlığa uğramazsınız.” (Bakara, 2/272).

“Az veya çok sarf ettikleri her şey, yürüdükleri her yol, Allah'ın yaptıklarının karşılığını onlara en güzel şekilde vermesi için (onların lehine) yazılır.” (Tevbe, 9/121).

Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü üzere infaktan bahseden âyetlerin ortak noktalarından biri de, infakın genelde güzel vasıflarla birlikte anlatılması ve bu emri yerine getirenlerden Allah'ın razı olacağı ve sonlarının iyiliği, kulların infakından (verdiklerinden) fazlasının yine kendilerine verileceği hususlarıdır. (Bkz. Bakara, 2/2-5, 195, 274; Âl-i İmrân, 3/134, 261, 262, 265; Enfâl, 8/4; Hac, 22/35; Secde, 32/16, 17; Şûrâ, 42/ 38).

Görüldüğü üzere ilgili hadis, infakın fazileti ve karşılığında söz etmektedir. Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla kişinin servetinden aynî ve nakdî harcama yapması muhtaçlara yardım yapması anlamına gelen infak, zekât, sadaka ve gönüllü olarak yapılan farz, vacip ve mendup her çeşit hayrı içermektedir. (Râgıb, t.y.: 502; Razi, t.y.: II, 31-32; Kurtubî, 1952/1372.: 1: 179;

Elmalılı, 1971: II, 912-913). İnfak kelimesi genelde karşılıksız yardımlar için kullanılır. Nitekim vereceğimiz âyet ve hadislerde bu türden yaptıkları iyiliklerden karşılık beklemeyenler övülmekte; en iyiye yükseliş en sevilen maldan, servetten infakla (vermek ve harcamakla) oranlanmaktadır (Âl-i İmrân, 3/92). Yine varlığın ve servetin devamı ve artması da, nimet sahibi Yaratıcı Kudret'e teşekkür (şükür ve itâat) ve Allah yolunda harcamakla kayıtlanmaktadır. (İbrahim, 14/7, 8; Sebe', 34/39; ayrıca bkz. Bakara, 2/262-264, 272, 274; Âl-i İmrân, 3/ 92, 134; Enfâl, 8/4; Hac, 22/35; Secde, 32/16, 17; Şûrâ, 42/ 38).

Rızık, nimet, şükür ve fiilî şükür olan infak yani verme arasındaki olumlu ilişki konusunda hadislerde de şöyle buyurulmaktadır: "Allah'a hamd ü senâ (O'na saygı ve övgü) nimetin zevâline (yok olmasına) karşı güvencedir (sigortadır)"(Suyûtî, 1982/1402: 1: 157; Münâvî, 1982/1402: 1, 24; Aliyyu'l-Müttekî, 1993/1413: III, 255). Allah için ihtiyaçlı kimselere vermek, Allah yolunda harcamak, sahibine rızık kapılarını açan salih amellerdendir. Bu hadisi ve Yüce Allah'ın buyurduğu "Benim için harca ki sana (daha fazlasını) vereyim." (İbn Hanbel, 1981: II, 313; Buhari, 1981: Tefsîr, 11/2; Tevhîd, 35; Müslim, 1981: Zekât, 36-37) sözünü destekleyen, Allah için meşru alanlarda yapılan her türlü maddî ve nakdî harcama, emek ve imkanı ifade eden infakın, Allah'ın rahmeti ve hoşnutluğunu cezbedtiğini ve nimeti artırdığını ifade eden başka hadisler de bulunmaktadır.

"Kulların, kendisinde sabahladığı ve iki meleğin kendilerine gelip de şöyle demediği hiç bir gün yoktur. O iki melekten biri: Ey Allahım! Veren (cömerdin) verdiği malın yerine **halefen** (onun daha iyisini) ver; diğeri de: Ey Allahım! Malı tutan cimriye, tuttuğu malın yerine **telefen** (yok edici olanı, daha kötüsünü) ver." diye dua eder. (İbn Hanbel, 1981: II, 306, 347; V: 197; Buhari, 1981: Zekât, 27; Müslim, 1981: Zekât, 57). Bir diğer hadiste de Yüce Allah'ın cömertliği ve infakı şöyle anlatılır: "Allah'ın sağ eli doludur. Gece gündüz yaptığı cömertçe harcamalar, O'nun elinde olanları tüketmez. Gökleri ve yeri yarattığı günden beri neler harcadığını görmüyor musunuz? Bütün bu verdikleri Allah'ın sağ elindekilerden (bir şey) eksiltmemiştir. O'nun arşı, suyun üzerindedir. Diğer eliyle (sol eliyle) de (teraziyi) tutar. O, (dilediği şekilde) kimine çok verir, kimine az." (İbn Hanbel, 1981: II, 313; Buhârî, 1981: Tevhîd, 19, 22; Müslim, 1981, Zekât, 36, 37).

Bu âyet ve hadisler, bize ibadetin özü olan dua, şükür, cömertlik ve takvanın verilen rızıkın, nimetin devamı ve artmasında etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca en güzel örneklik Hz. Peygamber'in (s.a.s.), bir nimete veya mutluluk veren bir duruma nail olma, bir zarardan kurtulma anında şükür secdesine kapandığı da seçkin sahabilerden Ebû Bekre'nin naklettiği şu hadiste ifade edilmektedir: "Resûlullah (s.a.s.), kendisine mutluluk veren bir iş ve bir durumla karşılaştığında Yüce Allah'a şükretmek (teşekkür etmek) için secdeye kapanırdı." (Ebû Dâvûd, 1981: Cihâd, 174; İbn Mâce, 1981: İkâme, 192).

Kişinin, kendi servetinden Allah rızası için kendisi, aile bireyleri ve dinen bakımıyla yükümlü olduğu akrabalarına ve muhtaçlara meşru zeminde yaptığı her türlü aynî ve nakdî harcama olan infakta; görünüşte servette bir eksilme söz konusu ise de, servetin temizlenmesi ve bereketlenmesi ve Yaratıcı Kudret'in ona imkanlar açmasıyla mal ve servetin artması sağlanmaktadır. Bu durumun aksine normalde faiz, mevcut miktarı artırırken, verilen zekât ve sadaka malı kısmen de olsa azaltıyor görünmektedir. Oysa görünüşte ters pozisyonlu bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah faizi mahveder (eksiltir), sadakaları artırır (bereketlendirir)." (Bakara, 2/276). Diğer bir âyette de bu durum şöyle ifade edilir: "...Yapacağınız harcamayı, ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcamayın, Hayır amaçlı

verdiğiniz ne varsa, size tam ve eksiksiz olarak verilir ve asla bir haksızlığa uğramazsınız (Âl-i İmrân, 3/272).

Bu durumda gerçek bir mü'min, Yaratıcı Kudret'in kendi rızası için yapılan infakı en güzel şekilde ödüllendireceğine inandığı gibi, harcadığı malın artacağı ve bereketleneceğine de inanmak durumundadır. Çünkü "er-Rezzâk" (yegâne rızık veren) olan hayır ve merhametten hoşnut olan Yüce Allah, hayırsever kuluna daha fazlasını vereceğini şöyle açıklamaktadır: "Allah yolunda mallarını infak edenlerin (harcayanların) örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane bulunmaktadır. Allah, dilediğine daha da fazla (kat kat) verir. Allah rahmeti bol olandır, her şeyi en iyi bilendir." (Bakara, 2/261). Şu hadis-i ilâhî (kutsî) hadis, Yüce Allah'ın bu cömertliğini te'yât etmektedir: "Kulum bana bir karış yöneldiğinde, ben ona bir arşın yönelirim: O bana bir arşın yöneldiğinde, ben ona bir kulaç yönelirim. O bana bir kulaç yöneldiğinde ben ona daha hızlı (koşarak) gelirim." (İbn Hanbel, 1981: II, 316; Buhârî, 1981: Tevhîd, 15, 50; Müslim, 1981: Zikir, 3).

Verdiğimiz bu âyet ve hadislerden de anlaşıldığı üzere ahlâk temelli olan İslam anlayışına göre insanın sahip olduğu servet ve varlığın asıl ve yegâne sahibi Allah Teâlâ'dır. O'nun insanlığa emanet ettiği bu servetle başkalarına infakta bulunmak gerekmektedir. Kelime yalın olarak kullanıldığında meşru ve yararlı harcamaları ifade eder; harcanan bu şeye de nafaka denir. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere nafaka hukukta daha çok, kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptığı harcamaları ifade etmektedir. Konuyla ilgili şu âyet ve hadisler, bu iki anlayışı birleştirici nitelikte olup infakın öncelikli yerlerini ve Allah yolunda harcamanın yollarını bize işaret etmektedir: "Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayırdan harcadığınız şey, ebeveyn (anne-baba), yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular içindir. Elbette Allah, hayırdan(hayır yolunda) harcadığınız şeyi en iyi bilendir." (Bakara, 2/215). Allah'ın iyilik ve tâat sahibi has kullarını betimleyen bir âyette infak yerleri şöyle belirtilmektedir: "... (Gerçek iyilik ve itâat sahibi o kullar), Allah rızası için yakınlar, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, muhtaç olup dilenenlere, boyunduruk altında (sözleşmeli) köle ve esirlere sevdiği maldan (malından) harcar..." (Bakara, 2/177; farz ve vacip infak türü olan zekat ve sadaka verme yerleri için bkz. Tevbe, 9/60.).

Ashab'dan Sevbân ve Ebû Hureyre (r.a.) aracılığı ile bize intikal eden hadisler, infakın öncelikli yerlerini şöyle belirlemektedir: Kişinin infak ettiği dinarın (harcadığı kıymet ve değer) sadaka olduğu ve en efdal sadakanın ise, kişinin aile fertlerine (kendi çocuklarına), Allah yolunda kullandığı binek ve binitine, Allah yolunda olan arkadaş ve dostlarına, ücretli köle azadına, miskin, fakir ve yoksula vb. yerlere harcadıkları şeklinde sıralanmakta; bunlardan en üstün olan infakın ise kişinin muhtaç olan aile fertlerine yaptığı harcama olduğu vurgulanmaktadır. (İbn Hanbel, 1981: V, 277; Müslim, Zekât, 38, 39; Vasiyyet, 8; ayrıca bkz. Kurtubî, 1952/1372: 1; 179).

Resûlullah 'ın (s. a. s.) arkadaşlarıyla yaşadığı şu olay da, dünyaya bakış, dünyadan nimetlenme ve harcama anlayışları konularında mü'minlere örnek teşkil etmektedir: Bir sohbetlerinde Hz. Peygamber arkadaşlarına âhîret, kıyamet ve mahşer ahvalinden bahsetmiş, sohbetten etkilenmiş olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali b. Ebû Tâlib, Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Amr, Mikdâd b. Esved vb. sahabeler Osman b. Maz'ûn'un evinde toplanarak ahirete hazırlanma amacıyla gündüzleri devamlı oruç tutmak, geceleri devamlı namaz kılmak, eşlerinin yanına gitmemek, yataklarına girmemek, et ve etli yemekler yememek, yeni elbiseler giymemek, eski-püskü elbiseler giymek ve hatta kendilerini kısırlaştırmak suretiyle kalan

ömürlerini böyle geçirmek üzerinde aralarında sözleşmişlerdi. Durumdan haberdar olan Hz. Peygamber, derhal yanlarına geldi ve şöyle buyurdu: Ben böyle bir kullukla emir olunmadım. Vücut ve nefislerinizin sizin üzerinizde hakkı vardır. Ailenizin ve çocuklarınızın sizin üzerinizde hakkı vardır... vd. Oruç tutup namaz kılın, fakat aynı zamanda orucunuzu açıp yeyin ve uyuyun. Ben namaz kılar ve uyurum. Oruç tutar ve iftar ederim. Et yerim ve eşlerime yaklaşıyorum; şunu iyi bilin ki, benim yolundan çıkan benden değildir.” (Buhari, 1981: Savm, 55; Müslim, 1981: Sıyâm 183; Kader, 34). Yaşanan bu olay üzerine Allah Teâlâ mü'minlere şu uyarıyı yapmıştır: *”Ey İman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve /sakin) sınırı aşmayın! Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yeyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.”* (Mâide, 5/ 87, 88). (Beyzâvî, 1979/1399: II, 336-337; Hâzin, 1979/1399: 1979/1399: II, 336-337; İbn Kesîr, 1969/1388: II, 87-88; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: II, 336). Ayrıca “İnsan öldüğünde, verdiği sadaka-i câriye (vakıf ve yararı devam eden hayırlı işler), kendisinden yararlanan ilim veya ilme sebep olma, arkasından babasına dua eden ve ettiren sâlih (imanını ameline yansıtan ve yararlı) bir evlat.” (İbn Hanbel, 1981: II, 372; Müslim, 1981: Vasiyyet, 14; Ebû Dâvûd, 1981: Vesâyâ, 14; Tirmizî, 1981: Ahkâm, 26; Nesâî, 1981: Vesâyâ, 8) şeklindeki hadis de infakın çeşitleri ve kişileri ebedileştirme etkisi açılarından dikkat çekicidir. Elbette her ekonomik sistem gibi İslâmiyet de mal sahibinin kendi malını yönetmesi ve kullanması hususunda (harcama ve tüketimiyle ilgili) bazı hukukî ve ahlâkî koşullar getirmiştir. Onların başında şu ikisi gelmektedir:

a. Toplumun Zararına İnfakta Bulunmamak: Kardeşlik dini olan İslamiyette fertler, *“Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça gerçek iyiliğe eremezsiniz...”* (Âl-i İmrân, 3/92) âyeti ve Hz. Peygamber'in *“Sizden biriniz kendisi için istediği şeyi din kardeşi için / komşuları için ve hatta tüm insanlar için istemedikçe gerçek mü'min olamaz.”* (Buhari, 1981: İman, 7; Müslim, 1981: İman, 71; İbn Mâce, 1981: Zühd, 24) hadislerinden ilhamla, kendileri için yapılmamasını istedikleri şeyleri başkaları için de istemek durumundadırlar. Bu empatik anlayışa dayalı olarak toplumun zararına tüketim ve harcamalarda bulunmazlar. Şüphesiz İslâmiyet de bu empatik anlayışa dayalı olarak o günkü hayat şartları içinde toplumun zararına olan harcamaların bazılarını yasak getirmiş ve kötülöklere alışık olan cahiliye toplumunu disipline etmede, onları iyiye, doğruya ve güzele yönlendirmede başarılı olmuştur. İçki, kumar, tefecilik, fuhuş, rüşvet bunlardan bazılarıdır.

b. Lüks ve İhtişâm İçin Harcama Yapmamak: İktisatçıların tüketim maddeleri üzerinde yaptığı; zorunlu maddeler, rahatlık ve kolaylık sağlayıcı maddeler ve lüks sayılan maddeler şeklindeki üçlü sınıflandırmayı İslâmiyet, zarûriyyât (zorunlu maddeler), hâciyyât (rahatlık ve kolaylık sağlayan maddeler) ve tahsîniyyât (verimliliği artırıcı, olgunlaştırıcı ve güzelleştirici maddeler) olarak değerlendirmektedir. (Şâtübî, 2004: 1, 324-327).

Bu doğrultuda tüketici için zorunlu maddelerden (zarûriyyâtdan) maksat; insanın hayatını sürdürmesi için gerekli ve zorunlu olan maddeler olup besin ve gıda maddeleri, giyim eşyası, mesken ve barınma bunların belli başlılarıdır. Bu bağlamda İslâm dini, tüketici durumundaki fert ve toplumun varlık ve bekasını koruyabilmesi için aklın, nefsin (canın) malın, neslin (ırzın) ve dinin korunmasını kaçınılmaz görmektedir. Kısaca toplumun ve ferdin varlığının korunabilmesi için varlığı kaçınılmaz olan değerlerdir. Zarûriyyat-ı hamse (beş temel değer) denilen; nefis (can), akıl, din, mal ve nesil şeklinde bu beş değer korunmaz ve sürdürülmezse

kişiler ve toplum için hem dünya hem âhiret mutluluğu kaybedilmiş olur. Bu değerler, aynı zamanda temel insan haklarını da ilgilendirmektedir.

Tüketici için rahatlık ve kolaylık sağlayıcı maddelerden (hâciyyât) maksat; insanı maddî ihtiyaçlar ve psikolojik yönden rahatlatmak suretiyle zamanını ve verimliliğini artırmaya (iyileştirmeye) yarayan maddelerdir. İslâm, bu maddeleri tüketici olan fert ve toplumun yaşantılarını kolaylık içinde ve bir sıkıntıya düşmeden sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları şeyler olarak değerlendirmektedir. Kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı nitelikteki bu şeyler (maddeler ve değerler) olmadığında hayat alt-üst olmaz, hayatın düzeni bozulmaz fakat insanlar zorluklarla karşılaşır. Su bulamayınca teyemmüm etmek gibi ya da ihtiyaç duyunca avlanmak gibi.

Tüketici fert ve toplum için lüks olan maddelerden (tahsîniyyât) maksat; İslâm'a göre (kemâliyyât) da denilen bu maddeler üstün ahlâka, güzel âdet ve alışkanlıklara yönelik olgun insan olmanın, olgun bir mü'min olmanın koşullarına uygun her türlü durum ve davranışı içermektedir. Tahsîniyyât'a ilişkin maddeler ve değerler yok olduğunda ne hayatın düzeni bozulur, ne de insanlar zorluk ve sıkıntıya düşerler. Sağduyu sahibi bazı kimseler bunların yokluğunu iyi görmez. Adâb-ı muâşarât ve ahlâkî faziletler dinin teşvik ettiği temel ilke ve davranışlar bu sınıfa girmektedir. Ancak modern ekonomik sistemdeki bir tanıma göre bu maddelerin tüketimi kişi ve toplumların verimini artırmak bir tarafa onların verimini düşüren maddelerdir. İslâm ahlâkı açısından ise bu maddeler, ihtiyaç giderme, rahatlık, olgunlaşma, kolaylık, sağlam niyet ve sağlıklı düşünceden ziyade nefsi tatmin, gurur, kibir, övünme, israf ve başkalarından üstün olma arzusu gibi bencil duyguların ve ihtirasların tahrik ettiği tüketim ve harcamalara da konu olabilen maddelerdir. İslâm dininde ise lüks ve israf haram kılındığı için bu tür harcamalar İslâm âlimlerinin bu gruplandırmasında yer almamaktadır. (Şatıbî, 2004: 1, 324-327; Kallek, 2001: XXIII, 178-180; Polat, vd., 1997: 484-485; Tahir b. Aşûr, 1988: 129).

Tüketici ve maddelerle ilgili yukarıdaki sınıflandırmada da işaret edildiği üzere harcama ve tüketimin önceliği sırasında zarûriyyât da denilen insan ve toplumun hayatı ve bekası için zorunlu maddeler başta gelmektedir. Konumuz içinde daha evvel de belirtildiği üzere İslâm'da; kişinin kendisini ve aile bireylerini aç, açık, yoksul ve sefil bırakması zühd ve zâhîtlilik olmadığı gibi Hz. Peygamberin öfkelenip yüz ifadesinin değişmesine itâb ve azarlamasına sebep olacak kadar yanlış ve yerilen bir davranıştır.(Buhari, 1981: İman, 13). Bu durumun aksine, tüketici birey ve toplum hayatını rahatlatıcı ve kolaylaştırıcı harcamalar yapmak ise İslâm'da övülen ve teşvik edilen bir davranış olarak görülmektedir. En mükemmel, en bilge ve en takva insan Hz. Peygamber'in rahat binek hayvanları, bağı bahçesi, hizmetçileri vardı. Bir ara Allah'ın Nebisi, huzuruna pejmürde ve dökük kıyafetle gelen varlıklı birine şu uyarıda bulunmuştu: "Allah sana mal vermişse ki (vermiştir)! O'nun verdiği nimet ve ikramı üzerinde görülmelidir!" (Ebû Dâvûd, 1981: Libâs, 14; Tirmizî, 1981: Edep, 54). Âlemlerin Efendisi, "Allah'a göre, kuvvetli mü'min zayıf mü'minden daha sevimlidir; nefsinizin (bedeninizin) üzerinizde hakkı vardır, ailenizin üzerinizde hakkı vardır..." (Buhârî, 1981: Savm, 55; Müslim, 1981: Sıyâm, 183; Kader, 34) buyurarak mü'minlerin (genç-ihiyar) beden ve ruh sağlıklarına dikkat etmelerini; "Allah güzeldir, güzeli sever, cömerttir, cömert olanları sever, kulunun üzerinde nimet eserlerini görmek ister."(İbn Hanbel, 1981: IV, 133, 134, 151; Müslim, 1981: İman, 147; İbn Mâce, 1981: Duâ, 10; Suyûtî, 1982/1402: 1: 70; Aclûnî, t.y.: 1: 260) buyurarak da yine mü'minlerden beden, kalp, ruh temizliklerinin yanında; giyim-kuşam, çevre temizliğine de riâyet etmelerini; böylece maddi ve manevi yönlerden bakımlı ve ince ruhlu, güzel davranışlı ve anlayış sahibi kimseler olmalarını istemektedir.

2. İsrâf:

2. 1. Lüğatta İsrâf: Arapça “s. r. f.” (سرف) aslından türevli “if’âl” kipinden olup sözlükte; “aşırı gitmek, haddi aşmak, maksadı aşmak, bir şeyi çoğaltmak, ifrat, aşırı harcamak, taşkınlık, hata, konu vb. şeylerin dışına çıkmak, gaflet, cehâlet” gibi anlamlara gelmektedir. (Râgıb, t.y.: 230-231; İbnü'l-Esîr, t.y.: II, 361, 362; İbn Manzûr, t.y.: IX, 148-151; Kallek, 2001: XXIII, 178-180; Mutçalı, 2012: 426). Genelde inanç, söz ve davranışta dinin, akıl veya örfün belirlediği ölçülerin dışına çıkmayı, özellikle mal veya imkanları meşru olmayan amaçlara saçıp savurmayı, bir şeyi olması gereken yerinden başka bir yere koymayı ifade eder. (Râgıb, t.y.: 230, 231; İbnü'l-Esîr, t.y.: II, 361, 362; Cürcânî, t.y.: 38; İbn Manzûr, t.y.: IX, 148-151; Zebîdî, 1989/1409: XXIII, 428; Kallek, 2001: XXIII, 178-179; Mutçalı, 2012: 426).

Özellikle ve ağırlıklı olarak nafakada, mal ve harcamalarda gereğinin dışına çıkmayı, haddi aşmayı, kasdı aşmayı, tebzîri yani saçıp savurmayı ifade etmekle birlikte, “seref” ve “israf” her ikisi de aşırı inanç, tutum ve davranışlar, helal olan şeyleri yemede sınırı aşmak, yenmesi helal olmayan şeyleri yemek, az olsun çok olsun Allah’a tâatin dışındaki harcamalar için de kullanılmaktadır. İsrâf eden kimseye “müsrif” denir. (İbn Hanbel, 1981: III, 136; Dârimî, 1981: Vesâyâ, 25; Buhârî, 1981: Daavât, 61; Müslim, 1981: Müsâfirîn, 201; İbn Mâce, 1981: Vesâyâ, 4; Et’ime, 51; Taberî, 1972/1392: XV, 53; Râgıb, t.y.: 230; Cürcânî, t.y.: 38; İbn Manzûr, t.y.: IX, 148-151; Zebîdî, 1989/1409: VI, 137; 137; Kallek, 2001: XXIII, 178-179). Nitekim dilimizde “İsrâf” kelimesi; gereksiz yere para, zaman, emek vb. şeyleri harcama, savurganlık ve tutumsuzluk olarak tanımlanmaktadır. (Türk Dil Kurumu, 1988): 1, 720).

2. 2. İstilahda İsrâf: Sözlük anlamlarında görüldüğü üzere “seref” ve ondan türevli “İsrâf” kelimesi; haddi aşma, maksadı aşma, ifrat, taşkınlık anlamlarının yanında çoğalma, azalma, cahil olma, gaflete düşme, günah ve hatası çok olma anlamlarını da içermektedir. (Râgıb, t.y.: 230-231; İbnü'l-Esîr, t.y.: II, 361-362; İbn Manzûr, t.y.: IX, 148-151). Arapça “İf’âl” kipinden “İsrâf” kelimesi ise bütün fiil ve davranışlarda haddi (sınırı) aşmak anlamının yanında en yaygın şekliyle infakta yani harcamalarda sınırı aşmaktır. (Râgıb, t.y.: 230-231; İbnü'l-Esîr, t.y.: II, 361, 362; Cürcânî, t.y.: 38). Harcamalarda haddi aşmanın ise, biri harcama miktarı diğeri de harcama keyfiyeti şeklinde iki boyutu bulunmaktadır. Harcama keyfiyetinde haddi aşmak, malı ve imkanı Allah’ın yasakladığı yerde harcamakla olur. İsrâf ve iktisat anlamları ve kullanımları itibariyle o birbirlerine zıt olan kavramlardır. Bu bağlamda harcamalarını gereğince ve yeterince yapan kimseye iktisatlı; bunun aksine harcamalarında savurgan ve taşkın olan kimselere, davranış ve tutumu Allah’a tâatin dışına çıkıp az-çok yasaklara yönelen kimselere de müsrif denmektedir. (Râgıb, t.y.: 230-231; İbnü'l-Esîr, t.y.: II, 361, 362; Cürcânî, t.y.: 38; İbn Manzûr, t.y.: IX, 148-151; Zebîdî, 1989/1409: XXIII, 428).

2. 3. İslâm’da İsrâf: İnsanın, infak başta olmak üzere yaptığı her eylem ve tutumunda haddi aşmasını ifade eden “seref” ve türevi olan “israf” vb. kelimeler, Kur’ân- Kerîm’de yirmi üç (23) âyette geçmektedir, (Abdülbaki, t.y. : 349-350). İlgili kavramın naslarda (âyet ve hadislerde) şu dört değişik anlamda kullanıldığı görülmektedir:

2. 3. 1. Kişinin, kendine ait veya sorumluluğu altındaki mal ve imkanları gereksiz yere harcaması (harcamada aşırı gitmesi) anlamında “İsrâf”, âyetlerde şöyle ifade edilmektedir: “*Ve onlar (o kullar) ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*” (Fûrkân, 25/67). Yetim mallarıyla ilgili olan diğer âyet de şöyledir: “*Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri gözetip) deneyin; eğer onlarda bir olgunlaşma görürseniz hemen*

mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar diye) o malları israf ile tez elden yemeyin...”(Nisâ, 4/6). Kişinin sahip olduğu, dinin kendisine verdiği kısas vb. imkanları kullanmada ileri gitmesi bağlamında da âyette şöyle buyrulur: “*Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velisine (mirasçısına, hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu veli de kısasta ileri gitmesin....*” (İsrâ, 17/33). (Râgıb, t.y.: 230; İbn Kesîr, 1969/1388: III: 39; Kallek, 2001: XXIII, 179).

2. 3. 2. Şirk, küfür, zulüm, i’tidâ (haddi aşma) gibi kelimelerle semantik anlam bağlantısı ve tevhit inancından sapmayı, İslâm’a ve Müslümanlara karşı kibirli, alaycı, inatçı, kaba, yıkıcı ve saldırgan davranışlar sergileme anlamında “İsrâf” ve “Seref”, Kur’an’da şöyle ifade edilmektedir: Yüce Allah, cinsel ihtiyaçlarını tatminde kadınlar daha uygun ve elverişli olmasına rağmen, bu konuda erkeklere yönelerek helal sınırını aşarak haddi aşan Lût kavminin aşırılık ve azgınlığını hikaye ederek şöyle buyurmaktadır: “*(Lût kavmine yönelik) çünkü siz, kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere gidiyorsunuz. Belki de siz haddi aşan bir kavimsiniz.*” (A’râf, 7/81). (Hâzin, 1979/1399: II, 592; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: II, 592). Şu âyet de, kibirli ve kavmi olan israil oğullarına uygulamalarında aşırı, zorba ve müşrik olan, rubûbiyyet iddiasında bulunup peygamberlerin torunlarını kendine köle sayan ve bu haliyle haddi aşı “müsrif” olarak nitelenen Firavun’un karakter, tutum ve tavrını hikâye etmektedir: “*...Çünkü Firavun yeryüzünde ululanan (bir diktatör) ve haddi aşanlardan idi.*” (Yunus, 10/83). (Râgıb, t.y.: 230; Beyzâvî, 1979/1399: III, 277; Neseî, 1979/1399: III, 277; Hâzin, 1979/1399: III, 277; İbn Kesîr, 1969/1388: II, 427; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: II: 592; Kallek, 2001: XXIII, 179). Bu doğrultuda, Peygamberleri Salih’a (a.s.) ve inananlara karşı i’tidâ eden yani haddi aşan ve taşkınlık yapan Semûd kavmi hakkında Yüce Allah şu uyarıda bulunmuştur: “*Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik ve düzen vermeyen müsriflerin (müfritlerin) emrine uymayın.*” (Şuarâ, 26/151, 152). Allah tarafından kendilerine gönderilen iki elçiyi yalanlayan ve onları uğursuzlukla itham eden ve onlara karşı kötü ve taşkın davranan Antakyalı âsiler hakkında da Kur’an’da: “*....Hayır siz, aşırı giden haddi aşan (müsrif) bir milletsiniz.*” (Yâsîn, 36/19) denilmektedir.

2. 3. 3. Mü’min bir kulun irtidât etmek, şirke girmek, isyan etmek, cana kıymak, zina yapmak vb. büyük günahlara dalmak suretiyle masiyette ileri gidip dinin sınırları dışına çıkarak kendisini kötü hissetmesi veya kendisine kötülük etmesi şeklindeki israf (aşırılık) da Kur’an’da şöyle ifade edilmektedir: “*De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar...*” (Zümer, 39/53). (Râgıb, t.y.: 231; Beyzâvî, 1979/1399: III, 277; Neseî, 1979/1399: V, 324; Hâzin, 1979/1399: V, 324; İbn Kesîr, 1969/1388: IV: 58; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: V, 324 Kallek, 2001: XXIII, 178-180). Bu doğrultuda şehvî arzularına kendisini kaptırıp Kur’an’dan yüz çeviren, şirke giren, Allah’ın âyetlerini yalanlama ve onlara muhâlif olma, emir ve yasaklarına karşı aşırı ilgisiz kalan kimseler için de âyette şöyle denilmektedir: “*Böylece, israfa sapanı (haddi aşanı), Rabbi’nin âyetlerine inanmayanı cezalandırırız....*” (Tâhâ, 20/127). (Râgıb, t.y.: 231; Beyzâvî, 1979/1399: IV, 228; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: IV, 228; Kallek, 2001: XXIII, 178-180).

2. 3. 4. Dinen helâl kılınmış olan nimetleri haram sayma, aile ve çocuklarına bir şey bırakmaksızın bahçesinden kaldırdığı ürünlerin tamamını infak eden sahâbi Sâbit b. Kays’ın yaptığı gibi infakta (zekat, sadaka ve harcamada) haddi aşma ve sonunda madur olma şeklindeki aşırılığa ilişkin israfı anlatan âyetler de bulunmaktadır: Tarla ve bahçelerden elde ettiği ürünlerle ilgili üreticiye yönelik Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*....Her bir meyve verdiği*

zaman meyvesinden yeyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin. Fakat israf etmeyin(aşırı gitmeyin); çünkü Allah, israf edenleri sevmez.” (En’âm, 6/141). (Râgıb, t.y.: 231; Beyzâvî, 1979/1399: II, 496; Hâzin, 1979/1399:II, 496; İbn Kesîr, 1969/1388: II, 182; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: II, 496; Kallek, 2001: XXIII, 178-180). Bu doğrultudaki diğer bazı âyetler de şöyledir: “Ey Âdem Oğulları! Her mescide gidişinizde zinetli elbiseleri giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (A’râf, 7/31). Bu âyetler bize; insan için yeme, giyme, barınma vb. zorunlu temel ihtiyaçları teminde İslâm’da temiz ve helal olan rızık ve güzelliğin esas olduğu; İbâdetde sünnet olmak üzere zorunluluk dışı rızıklanma ve nimetlenmede israfâya yani aşırılığa düşmeksizin, helal olanı harama dönüştürmeksizin, İbn Abbâs’ın ifadesiyle israfâya ve çılgınlığa dönüşmeksizin yeme, giyme, zinetlenmenin (bakım ve süslenmenin) mubahlığı üzerinde durulmaktadır. Yüce Allah, kullarından helal olanı harama dönüştürme aşırılığına düşmemelerini istemektedir. Allah’ın Elçisi de helal-haram arasındaki bu çizgiyi şöyle ifade etmektedir: İsrâfa (Aşırılığa), kibir ve böbürlenmeye kapılmaksızın yeyiniz, içiniz, giyiniz, tasadduk ediniz (harcayınız); çünkü Allah, nimetlerini kulunun üzerinde görmeyi sever.” (Râgıb, t.y.: 231; Beyzâvî, 1979/1399: II, 543; Neseî, 1979/1399: II, 543; İbn Kesîr, 1969/1388: II, 210; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: II, 543; Kallek, 2001: XXIII, 178-180).

İnfakta (harcamada) israftan daha ileride olan, İbn Mesud’un (32/652) ifadesiyle malı layık olduğu yerin dışına, batıl ve boş yere, değmeyen şeye ve Allah’ın yasakladığı masiyet yerlerine harcama; Mücahid’in (103/722) tanımıyla malı batıl ve boş yere harcama ve zayi etme olarak tanımlanan tebzîr, (Râgıb, t.y.: 40; Beyzâvî, 1979/1399: IV, 33; Neseî,1979/1399: IV, 33; Hâzin, 1979/1399: IV, 33; İbn Kesîr, 1969/1388: III, 36; İbn Manzûr, t.y.: IX, 148-151; Zebîdî, 1989/1409: X, 145,149). Yaratıcı Kudret tarafından yeric bir dille daha net bir şekilde yasaklanmaktadır: “Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar, şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.”(el-İsrâ 17/26-27). (Râgıb, t.y.: 40; Beyzâvî, 1979/1399: IV, 32-33; Neseî, 1979/1399: IV, 33; Hâzin, 1979/1399: IV, 33; İbn Kesîr, 1969/1388: III, 36; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: IV, 33; Kallek, 2001: XXIII, 178-180).

Sosyal hayat telakkisini ahlâk temeli üzerine oturtan İslâm’a göre servet, bir nimet ve imkân olduğu gibi aynı zamanda bir yük ve sorumluluktur. Çünkü bazı âyet ve hadisler, mü’minlere mal ve servetin bir “fitne” yani imtihan vasıtası olduğunu birdirmektedir. (Enfâl, 8/28; Bakara, 2/155; Teğâbün, 64/15; ilgili hadisler için bkz. Buhârî, 1981: Mevâkıt, 4; Savm, 3; Menâkıb, 25; Fiten, 17; Zekât, 3; İbn Mâce, 1981: Fiten, 18; Tirmizî, 1981:Menâkıb, 30; Nesâî, İdeyn, 20). Buna karşın malı yerinde kullanmayarak zayi etmek, saçıp savurmak da kişi ya da kişiler için ağır bir vebaldir. Esasen genelde tutumlu ve muktasıt (iktisatlı) ve itidalli (dengeli) olmak, İslâm’ın Müslümanlara dini hayatın her alanında öğütlediği ilkesel bir tutumdur. Bu bağlamda İslâm, kendi insanı olan Müslümanlara: abdest alırken dahi suyu gereğinden fazla kullanmamalarını, tıka-basa (çok) yememelerini, sofralarının sade olmasını, giyim-kuşam, zinet (takı), ev eşyası, barınma, binit vb. ihtiyaçların alım ve kullanımında altın, ipek gibi bizatihi (aslı itibarıyla) pahalı maddelerden, lüks ve israftan kaçınmalarını, hayatın her alanında temiz, helal ve sade olanı tercih etmelerini öğütlemektedir. Günlük farz ibadetlerinde Müslüman’ın nefesine, ailesine, topluma karşı sorumluluklarını ihmal edecek derecede ibadete dalması, camilerin aşırı şekilde tezyîni, kabirlerin inşa ve imarına abartılı şekilde harcama yapılması şeklindeki ölçsüzlükler de bu doğrultuda (meşru zeminde) sayılabilecek israf ve aşırılıklardandır.

Allah'a itâatsizlik ve ma'siyet yolunda yapılan az dahi olsa her türlü harcamanın israf ve hatta tebzîr olduğu ise bizzat israfın tanımında yer almaktadır. (Taberi, 1972/1392: XV, 53; Cürcânî, t.y.: 23). Buna karşın dinen, Allah'a ibadet ve hayır işlemede ileri gitmenin israf sayılmayacağı belirtilmekte; sadaka vermede aşırılığın ise israf kapsamına girip-girmediği tartışılmaktadır. Ancak gerek âyetlerde gerekse hadislerde sadakanın hayırlısının, sahibini fakirlik ve yoksulluğa düşürmeyecek miktarda olanıdır, denilmektedir. (İsrâ, 17/29; Fûrkân, 25/67; hadisler için bkz. İbn Hanbel, 1981: III, 136; Buhârî, 1981: Zekât, 18; Vesâyâ, 9; Ebû Dâvûd, 1981: Zekât, 39). Elindeki ürünün tamamını tasadduk ederek aile fertlerine yiyecek bir şey (meyve) bırakmayan ashabdan Sabit b. Kays ve Muaz b. Cebel hakkında indirilen âyette şöyle denilmektedir: “...Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkın (zekat ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin (aşırı gitmeyin); çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (En'âm, 6/141). (İbn Kesîr, 1969/1388: II, 182; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: II, 496).

Yukarıdaki âyetlerin yorumuyla ilgili İlk müfessirlerden Suddî (ö.127/745), şöyle demektedir: “Elindeki servetinin tamamını verme oturup kalırsın”. (İbn Kesîr, 1969/1388: II, 182; Hâzin, 1979/1399: II, 496). Yine bu doğrultuda Yüce Allah, üzerindeki gömleği annesi adına dilenen bir çocuğa verip de o vakitte namaza çıkamayan peygamberlerin en cömerdi Peygamberimiz hakkında inen âyette şöyle buyurmaktadır: “Eli sıkı olma büsbütün de eli açık olma. Sonra kınanır (kaybettiklerinin) hasretini çekersin.” (İsrâ, 17/29). (Beyzâvî, 1979/1399: IV, 34; Neseî, 1979/1399: IV, 34; Hâzin, 1979/1399: IV, 34; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: IV, 34). Bu âyet ve hadislerde de belirtildiği üzere Müslüman infak ve cömertliğinde de müsrif (haddi aşkın) olmamalı, Allah'ın has kullarının sıfatlarını betimleyen âyetlerde olduğu üzere Müslüman harcamalarında ne eli sıkı olmalı, ne de saçıp savurmalıdır (İsrâ, 17/29; Fûrkân, 25/67). Nitekim Resûlullah da (s. a. s.) arkadaşlarına servetlerinin tamamını tasadduk etmelerini veya tamamını vasiyyet etmelerini yasaklamakta; maksimum üçte birini yeterli bulmaktadır. (Buhârî, 1981: Vesâyâ, 2; Müslim, 1981: Vasiyyet, 6-10; Ebû Dâvûd, 1981: Zekât, 39). Allah'ın Nebisi, kendisine gelerek “malımı nasıl harcayayım?” diye soran akrabası ve serveti çok olan Benî Temîm'den bir sahabiye şöyle cevap vermektedir: Akrabaya (yakınlarına) sıla-ı rahim yap, ihtiyaçlı olup isteyene ver, yoksula, yolcuya ve yolda kalmışa hakkını ver ve israf edip saçıp savurma!” buyurdu. Zengin bir sahabi'nin, “Zekât için gönderdiğin memura zekatımı versem bu bana yeter m?” Sorusuna da Allah'ın Elçisi, “Evet (tabi ki), bu sana yeter” buyurmuştur. (İbn Hanbel, 1981: III, 136). Yukarıda verdiğimiz Sabit b. Kays ve Muaz b. Cebel'in infak ve tasaddukta ileri gitmesleri üzerine inen âyet de bu konuda itidale (orta yola, dengeli olmaya) destek vermekte; tasadduk yoluyla malı zayi etmeyi (tamamen yok etmeyi), aile efradını başkalarına el açar (dilenir) hale getirmeyi yasaklamaktadır. (İbn Kesîr, 1969: II, 182; Fîrûzâbâdî, 1979/1399: II, 496; bu konuda diğer hadisler için bkz. Buhârî, 1981: Zekât, 18; Vesâyâ, 2; Müslim, 1981: Vasiyyet, 6-10; Ebû Dâvûd, 1981: Zekât, 39). Seferberlik esnasında Hz. Ebû Bekir'in, orduyu teşhiz ve orduya harcanmak üzere servetinin tamamını otaya koyması, yine bu amaçla Hz. Osman'ın Tebuk seferine yaptıkları olağan üstü katkıları gibi durumlar ise, istisnâ bir durum olarak değerlendirilmektedir. (Ebû Dâvûd, 1981: Zekât, 39; Tirmizî, 1981: Menâkıb, 13).

Resûlullah (s.a.s.), gece namazlarında teşehhülle selam arasında Rabbi'ne şöyle dua ederdi: “Ey Allah'ım! hatalarımı, cehlimi (aldırmazlığımı) ve amelimde israfı (haddi aşmamı)...bağışla! Beni senden daha iyi bilen yoktur.” (İbn Hanbel, 1981: II, 323, 363; Buhârî, 1981: Daavât, 61; Müslim, 1981: Müsâfirîn, 201; Ebû Dâvûd, 1981: Salât, 119; Vitr, 25) Ayrıca o, kendisine abdesti soran bir bedevîye, her bir uzvu üçer defa yıkayarak göstermiş, sonra da

ona: İşte abdest budur; kim bunun üzerine artırırsa israf etmiş, haddi aşmış olur.” buyurmuştur. (Buhârî, 1981: el-Vüdü, 1; İbn Mâce, 1981: Tahâret, 48). Bir defasında Hz. Peygamber, bol su ile abdest almakta olan Sa’d b Ebû Vakkâs’a rastlar ve ona “Bu israf nedir?” diye sorar, O da, “Abdestde israf olur mu?” diye sorunca Resûlullah (s.a.s.) Sa’d’a: “Evet, olur; nehir kenarında da abdest alsan israftan kaçın” şeklinde cevap vermiştir. (İbn Mâce, 1981:Tahâret, 48). Ayrıca en büyük ahlâk mürşidi olarak Allah’ın Elçisi, ashabının şahsında ümmetine yönelik israftan yasaklayıcı şu uyarıda bulunmaktadır: “İçine israf ve kibir karıştırmaksızın yeyiniz, içiniz, giyiniz ve tasadduk ediniz; Allah kulunun üzerinde nimetini (nimet eserlerini) görmeyi sever” (Buhârî, 1981: Libâs, 1; İbn Mâce, 1981: Libâs, 23; İbn Kesîr, 1969/1388: II, 210). Hayatının tamamında tevâzuyu kendine ilke edinen Resûlullah (s.a.s.) şu sözleriyle biz Müslümanları israfı temel teşkil eden kibir, böbürlenme ve şöhretten sakındırmaktadır: “(Bu dünyada) kibirlenme amaçlı şöhret elbisesi giyene Allah kıyamet gününde zillet elbisesi giydirir (giydirecektir).” (İbn Mâce, 1981: Libas, 24). Başta israfı yasaklayan ayetler olmak üzere verdiğimiz bütün bu hadisler, İslâm âlimlerince ibadette de itidalin riâyetine, israfın kerâhetine temel teşkil eden hadisler olarak bilinmektedir.

Fıtrat dini İslâm ve onun yüce kitabı Kur’ân, bir taraftan israfı yasaklayıp müsrifi yermekte; diğer taraftan aşırı müsrif ve sefihlerin mallarına, “Allah’ın geçiminize dayanak kaldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin...”(Nisâ, 4/5) âyetine dayalı olarak tedbir konulmasını, mallarının kendileri yararına çalıştırılarak çoğaltılmasını öngörmektedir.

Sosyal hayatın akışına uygun olarak sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşullara (hayat standartlarına) göre infak (harcama) kavramı gibi israf da değişen (değişken) bir kavramdır. Bireyin içinde bulunduğu toplumdaki ferden refahdan payına göre sarf ve harcama alışkanlık ve seviyesi değişiklik arz etmektedir. Bireylerin maslahata uygun hayat ve harcamalarıyla ilgili bu alışkanlık ve değişiklikleri, infak konusunda değindiğimiz üzere İslâm âlimleri öncelik sırasına göre “zarûriyyât”, “hâciyyât” ve “tahsîniyyât” şeklinde üçe ayırmaktadırlar. (Şâtibî, 2004: 1, 324-327; Kallek, 2001: XXIII, 178-180; Polat vd., 1997: 484-485).

İnsanın madden ve manen, aklen, beden ve ruhen ihtiyaç duyduğu şeylerin giderilmesi, rızkını temin ve infakı konusunda din, akıl ve örf önemli role sahip olduğu gibi; özellikle servet, maddî kaynak ve imkanların kullanımındaki savurganlığı ifade eden israfın kapsamını belirlemede de din, akıl, örf, âdet, alışkanlık ve tercihlerin etkisi önemlidir. İslâmî anlayışa göre beşerî ihtiyaçlar sınırlıdır. Buna karşın arzu ve ihtiraslar ise sınırsız olup nefisî ve keyfî arzuların tatmini için yapılan aşırı tüketim israftır. Bu doğrultuda İslâmî üretim tarzı, vatandaşların yiyecek, giyecek (gıda), barınak, sağlık, eğitim, güvenlik, ulaşım, erişim ve haberleşme gibi temel ihtiyaçlarını temini hedefler. Bu ihtiyaçların karşılanması ise üretimdir. Elbette üretimi yönlendiren şey de, fert ve toplum yararıyla şartlı olan tüketimdir. İslâm’ın hedefi ise, mükemmel ve mükerrer varlık insanın dünya ve ahiret mutluluğudur. İslâm anlayışında bu hedefe yalnız maddî varlık ve tüketimle değil, ahlâkî erdem ve üstünlüklerle erişilebilir. Bu bağlamda; yüce ahlâk ve karakter sahibi en güzel örneklik (Kalem, 68/4; Ahzâb, 33/21) Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kendi gönderilişiyle ilgili, “Ben ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderildim.” (Mâlik, 1981: “Hüsnu’l-huluk”, 8) buyurması; İslâm dinini, gerçek iyilik ve itâatı güzel ahlâk olarak tanımlaması; (Wensinck, A. J., 1988: *Hulku’l-hasen*, II, 74-75; Malik, 1981: *Husnu’l-huluk*, I, 7, 8; İbn Hanbel, 1981: IV, 385; Tirmizî, 1981: Bir, 61, 62; Zühd, 52) “İman bakımından mü’minlerin en mükemmelini (en olgunu ve hayırlısını) ahlâkî en güzel olanıdır.” (İbn Hanbel, 1981: II, 250, 472; V, 89, 99; VI, 47, 99; Buhârî, 1981: Edep, 39;

Müslim, 1981: Bir, 14, 15) şeklinde nitelemesi; Müslümanlığı en güzel olan insanın ahlâkı en güzel insan olduğu” (İbn Hanbel, 1981: V, 89, 99) betimlemesi; İslâmî yaşamın pratiği olan “güzel ahlâk” ve “ameli” imanın/dinin kabı (koruyucusu)” (İbn Hanbel, 1981: IV, 94; İbn Mâce, 1981: Zühd, 20; Suyûtî, 1982/1402: II, 13; Aliyu’l-Mütteki, 1993/1413: III, 3) olarak ve en üstün imanı da güzel ahlâk olarak değerlendirmesi (İbn Hanbel, 1981: IV, 385) şeklindeki hadisler, İslâm’ın ortaya koyduğu hükümleri yani dini tamamen ahlâkla temellendirdiğinin, güzel ahlâk ile, tüketim infak ve tasarruf arasında ilişkiler bulunduğunun açık ve anlaşılır ifadeleridir.

Uzmanlarının genel kabulle ifade ettikleri üzere ekonomide temel ilke olan arz ve talep dengesiyle ilintili olarak lükse yönelik harcamalar, bir kısım üretim kaynaklarının zorunlu tüketim maddelerini üretmesi yerine lüks ürün ve hizmetlerin üretiminin artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle de arzı azalan zorunlu ihtiyaç maddelerinin (temel malların) fiyatları artmakta; gelir dağılımı, bu zorunlu maddelere harcama yapmak zorunda kalan gelir seviyesi düşük kimseler aleyhine bozulmaktadır. Netice itibariyle toplumda fakirlik artmakta, hayat zorlaşmakta, arkasından toplumsal felâketler ve kaoslar oluşabilmektedir. Nitekim Kur’ân bu konuda mü’minleri şöyle uyarmaktadır: “Allah yolunda harca. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareket ve davranışınızda dürüst olun...” (Bakara, 2/195; ayrıca rızasız ticâret, haksız ve haram yollarla mal yeme ve milli servet konularına riâyet etmeme neticesinde toplumda oluşacak felâket ve kaos konusuna dikkat çeken diğer bir âyet için bkz. Nisâ 4/29). Aynı doğrultuda Yaratıcı Kudret, “muktasid ümmet” nitelemesiyle (başta hakiki iman ve samimî dindarlık olmak üzere, medenî ve iktisâdî hayatın her alanında aşırılığa kaçmayan), iktisatlı ve mu’tedil bir topluluğu da övmekte; böyle bir topluluğun berekete ve bolluğa mazhariyetlerinden, refahlarından ve bol servetlerinden bahsetmektedir (Mâide, 5/66; Fâtır, 35/32).

Kendilerine gönderilen ilâhî kitapların hükmünü uygulayan peygamberlerini dinleyen çalışkan, dürüst ve güvenli, mu’tedil ve iktisatlı, çalışkan, empatik ve diğergam, ahlâk temellili bir toplumda terakki (yükselme) ve refâh (huzur) artarken; dini bırakıp fayda (çıkar) felsefesine göre hareket eden (çıkar temelli) lüks tüketimli, başka milletleri sömürme ve meşru olmayan yollarla edindikleri kazançlarına dayalı israf ve savurganlık neticesinde toplumda tembellik, yokluk ve sefalet, savaş ve kargaşa (kaos) zuhur edecek ve sosyal hayat çekilmez hale gelecektir. Toplumda lüks tüketim ve israfın yaygınlaşması, doğal olarak maddi alanda bireylerin birbirleriyle olan yanlış rekabeti o toplumda bir taraftan savurganlığı artırırken, diğer taraftan sosyal dengeyi bozacaktır. İsrâf ve haksız rekabetin olduğu yerde denge, güven ve huzur olmadığı için iş ve çalışma, dolayısıyla üretimde olmayacak böylece insanlar ekonomide (üretim ve tüketimde) dışa bağımlı hale gelecek bu da doğal olarak döviz kaybını artıracaktır.

Bu durum, dış ticaret ödemeler dengesinin açık vermesine, devalüasyona, yerli üretimin sıkıntıya düşmesine ve enflasyonik baskılara sebep olabilir. Aşırı ve ölçsüz tüketim de denilen israf, bir taraftan doğadaki doğal kaynakların hızlı tüketim ve israfına, aynı zamanda çevre kirliliğine yol açabilir. Bu sakıncalı durum âyetde şöyle dile getirilmektedir: *İnsanların bizzat işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat belirdi, ki Allah yaptıklarının bir kısmını (dünyada) tattırsın (diye); belki (onlar), tuttukları kötü yoldan dönerler.*” (Rûm 30/41). Lüks tüketim ve israfın manevî zararlarına gelince; o toplumdaki fakir ve yoksulların kıskançlık duygularını kamçılayarak insanları gererek toplumda huzursuzluklara sebep olabilir. Ayrıca varlık ve madde şımarıklığı da diyebileceğimiz lüks tüketim ve savurganlık eşref-i mahlûk olan insanı, gerçek

yaratılış gayesi olan Allah'a kulluktan, eser ve âyetlerinde Yaratıcı Kudret'i tefekkür etmekten de uzaklaştırır.

Varlıklar âleminde özel bir yer ve konuma sahip olan insan, Yaratıcı Kudret tarafından kendine emânet olarak verilen, emrine musahhar kılınan (isteklerine itâat eden, boyun eğen) dünyayı (İbrahim, 13/32-33; Lokman,31/20; el-Câsiye, 45/12-13) ve elindeki her türlü imkanı, içinde bulunduğu yerkürenin ve içindeki tüm canlıların yine kendisi için (insan için) yaratılmış olduğuna inanarak ve düşünerek meşruyet ölçüleri içinde kullanmak durumundadır. Bu durum bazı naslarda şöyle ifade edilmektedir: “*Nihâyet o gün (kıyâmet günü) kazanıp harcadığınız nimetlerden (nimetlerin hepsinden) hesaba çekileceksiniz.*” (Tekâsür 102/8). Ayrıca insanoğlu, peygamberler dâhil dünyada geçirdiği ömürden, sıhhat ve âfiyetten, kazanıp-harcadığı, mal, mülk ve servetten, yiyip-içtiğinden, harcadıklarından, geride bıraktıklarından, her birinden hesaba çekilecektir. Âyette bu durum şöyle dile getirilmektedir: “*Elbette kendilerine peygamber gönderilenlere (ümmetlere) de, gönderilen peygamberlere de soracağız.*” (A’raf 7/6). Kulların bu sorgulanması bir hadiste de şöyle ifade edilir: “Kul, ömrünü nerede ve nasıl geçirdiğinden, servetini nerede ve nasıl kazandığı ve nerelere nasıl harcadığından, gençliğini nasıl geçirdiğinden, ilmini nasıl kullandığından hesaba çekilmedikçe yerinden ayrılamaz.” (Tirmizî, 1981: Kıyamet, 1).

Gerek sözlük anlamlarında gerekse yukarıda verdiğimiz âyet ve hadislerde görüldüğü üzere İslâm’da “israf” kavramı; ferdî harcamaları, belirli madde ve imkânları ve belirli alanları ifadeden ziyade, tüm insanları ve insan hayatının tamamını kapsayan yerilen (haram) bir amel olarak ele alınmaktadır. Seyyid Şerif Cürçânî (ö.816/1413) “isrâf” kelimesinin tanımını mutlak ifadeler olarak şöyle sıralamaktadır: (Mal ve imkânı) bayağı (âdi) bir amaç uğruna fazla harcamak; (mal ve imkânı) harcama yapmada haddi aşmak; (mal ve imkânı) meşru bir konuda harcanması gerekli olan ölçüden fazla, çokluk miktarını da aşarak harcamak. (Cürçânî, t.y.: 23). Kur’ân’da “İsrâf” yerine kullanılan, onunla özdeş, müterâdif (anlamdaş) ve yakın anlam ilişkisi olan bazı kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimelerden “İsrâf” kavramıyla en yakın anlam ilişkili olanlar şunlardır:

a. “Tebzîr”: Arapça “تَبْذِيرٌ” “b. z. r.” aslından türevli, tohum ekmek, saçmak anlamlarında olup saçıp-savurma ve israf yaparak malı bozup dağıtmak, tahrîb etmek anlamında olup ileri düzeyde infak ve harcamadaki israf olarak kullanılan bir kelimedir. (Râgıb, t.y.: 40; İbn Manzûr, t.y.: IX; 148; Zebîdî,1989/1409: X: 145-149; Mutçalı, 2012, 68). İstilahda “tebzîr”: Malı zayi edici her şeyden kinâye olarak “Allah’ın verdiği malı, meşru olmayan, değmeyen ve Allah’a isyan sayılan yerlere harcama” şeklinde açıklanmaktadır. (Taberi, 1972/1392: XV, 53; Râgıb, t.y.: 40; Cürçânî, t.y.: 23; Zebîdî, 1989/1409: X, 145-149). Maverdî (ö. 450/1058) ise, doğru ve haklı yerlere olan haddinden fazla harcamayı “israf”, miktarı ne olursa olsun gerekmeyen, meşru olmayan yerlere harcama yapmayı da “tebzîr” olarak değerlendirmektedir. (Mâverdî, 1986/1406: 187). Nitekim Abdullah b. Mesud ve Mucâhid de ilgili kavramı, hak (doğru) olmayan şeyde ve yerde israf etmek (harcamak) olarak tanımlamaktadırlar. (Taberi, 1972/1392: XV, 53; İbn Kesîr, 1969/1388: III, 36)

b.”Teref” (Türfe): İsrâf kavramına müterâdif (eş anlamlı) bir diğer kelime de, “teref” ve “türfe” kelimesidir. Arapça “تَرْفٌ” “t. r. f.” aslından türevli olan kelime bolluk, refah ve lüks anlamlarına gelmekte; “et-tereffüh” ve “türfe” kiplerinde de kullanılmaktadır. Türevleri arasında şımartmak, azdırmak, rehâvete kapılmak anlamları da bulunan kelime, (Râgıb, t.y.: 74; İbn Manzûr, t.y.: IX, 17; Mutçalı, 2012: 118) istilahda; sonu şıarmaya götürece derecede

nimetlenme, nimette genişleme ve rahatlamayı ifade etmektedir. Nitekim Araplar servetiyle şımaran kimse için “أترف فلان” veya “فلان مترف” derler. (Râgıb, t.y.: 74; İbn Manzûr, t.y.:IX, 17). Nitekim bu mana şu âyetlerle de doğrulanmaktadır: “Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, zenginlik sebebiyle o ülkenin şımarmış elebaşlarına (iyilikleri emrederiz); buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helâka müstehak olur. Biz de orayı darmadağın ederiz.” (İsrâ, 17/16). Bir diğer âyette de “..... Zulmedenler ise, kendilerine verilen refahın peşine düştüler ve zaten günahkâr idiler.” (Hûd, 11/116). “t.r.f.” kökünden türevli kelime muhtelif kipler şeklinde Kur’ân-ı Kerîm’de sekiz (8) surede dokuz (9) defa geçmektedir. (Abdülbaki, t.y.: 53).

Bazı âlimlerin, rızıklandığı mal ve servetiyle veya başka türlü nimetlerle gururlanıp bunları Allah yolunda harcamamak suretiyle mü’minlerin istidrâca maruz kalabileceği, rızıkın bazen istidrâç için verildiği anlayış ve düşüncelerinden mülhem (Özerverli, 2001: XXIII, 328; 1997: XVI, 181-182; Coşkun, 2010: 57). israfla ilintili olarak burada “istidrâç” kavramını da açıklamak gerekmektedir.

3. İstidrâç:

3. 1. Lüğatta İstidrâç: Arapça “درج” (d. r. c.) aslından türevli olan “استدرج” “İstidrâç” lüğatta; derece derece yükseltmek, yavaş yavaş, bilemeyecekleri yollarla sonuca ulaştırmak anlamındadır. (Râgıb, t.y.: 167;; İbnü’l-Esîr, t.y.: II, 111; Cürçânî, t.y.: 20; İbn Manzûr, t.y.: II, 266-268; Zebîdî, 1989/1409: V, 553-560; Polat ve dğr., 1997: 396; Mutçalı, 2012: 299). Bu özgün anlamıyla kelime, Kur’ân’da iki (2) farklı surede “istidrâç” kipiyle fiil olarak geçmektedir. (A’râf, 7/182; Kalem, 68/44; bkz. Râgıb, t.y.: 167; Abdülbaki, t.y.: 255). Kelimenin lüğat anlamındaki derece, düz bir satır üzerinde değil de tıpkı merdivende yükselmek ve aşağı inmek şeklinde yükselen ve alçalan şeye denmektedir. (Râgıb, t.y.: 167; Râzi, t.y.: XV, 73-74; İbnü’l-Esîr, t.y.: II, 111; İbn Manzûr, t.y.: II, 266-268; Cürçânî, t.y.: 20; Zebîdî, 1989/1409: V, 553-560; Özerverli, 1997: XVI, 181-183) Bu durum ilgili kelimenin ıstilah anlamları arasında bulunan “Kulun Allah’ın rahmetinden uzaklaşıp, azar azar (derece derece) azabına yaklaşma” ta’rifıyla örtüşmektedir. (Râgıb, t.y: 167; Cürçânî, t.y.: 20; Zebîdî,1989/1409: V, 553-560).

3. 2. İstilahda İstidrâç: Kelimenin lüğat anlamındaki “derece” tabirinin (mecâzen) yüksek bir menzil, makam, şeref, rütbe anlamlarına geldiği de söylenmektedir. istidrâç; inkarcıları tedricî olarak felâkete yaklaştıran geçici bazı başarılar kazanması anlamına gelen hârikulâde olaylardan biri demektir. (Özerverli, 1997: XVI, 181-182; Bilmen, 1324/1342: 191). İlgili kelime, bu manda ve Allah Teâlâ’ya isnadla Kur’ân-ı Kerîm’de “istidrâç” kipinden fiil olarak sadece iki (2) âyette geçmektedir.(Abdülbaki, t.y: 255-256). Âyet ve hadislerde istidrâca anlam yakınlığı olan kelimelerden başlıcaları; hile yapmak, tuzak kurmak, aldatmak, mühlet vermek anlamlarına gelen mekr, keyd, hud’a, imlâ ve imhâl kelimeleridir. (Özerverli, 1997: XVI: 181-182; Hamûde, 2010: 101-112). Kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de fiil kipiyle şu şekilde geçmektedir: “Ayetlerimiz yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştıracğız.” (A’râf, 7/182) ve Allah Teâlâ, Kur’ân’ı yalanlayanlara yönelik istidrâcını şöyle ifade etmektedir: “(Resûlüm!) Sen bu sözü (Kur’ân’ı) yalan sayanı bana bırak (kendini üzme). Yakında biz onları, bilmedikleri bir yönden yavaş yavaş azaba yaklaştırırız.” (Kalem, 68/44). İlgili âyetlerde belirttiği üzere Kur’ân, kendisini yalanlayanların bilemeyecekleri yollarla yenilgiye ve azaba maruz bırakılacaklarını ifade etmektedir. İstidrâca muhatab olan “kezzâb” yalancı kimse derece kaybederek bir taraftan Allah’ın rahmetinden uzaklaşmakta diğer

taftan farkında olmaksızın derece derece azaba yaklaşmaktadır. İstidrâcta, âsi ve azgın kişi, haram işleyip günaha hücum ettikçe dünyada hayır kapılarının ve nimetlerin kendisine artması sonucunda şımararak bozulup azmakta; masiyet ve günaha dalmakta, Allah da onu günah dalınlığı ve gafleti içinde iken aniden ve kısıvrak yakalamaktadır. İstidrâcta günah ve isyan yenilendikçe nimet de yenilenmekte, istiğfâr ve dönüş ona unutturulmaktadır. (Râzi, t.y.: XV, 73-74; Alûsî, 1994/1414: VI. 184-185). Yani istidrâcta tedricilik ve gaflet ve âsinin kendini garantide görmesi durumu bulunmaktadır. Nitekim “Allah’ın tuzağından (kendilerine mühlet verip de sonra ansızın yakalamasından) emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah’ın böyle mühlet vermesinden emin olmaz” (A’râf, 7/99) âyetinde vb. âyetlerde bu husus dile getirilmektedir. (Âl-i İmrân, 3/178; et-Târik 86/16, 17). Bu durumda “İstidrâç”; Firavun ve Kârûn örneklerinde olduğu gibi (ez-Zuhuf 43/46-56; el-Kasas 28/76-82) mal, servet ve imkan (nimet) azgını zâlim ve kâfir kişilerin tedricî felâkete yaklaştırılması ve bu esnada kendilerine bazı geçici imkan ve başarılar sağlanması olayıdır. (Râgıb, t.y.: 167; Cürçânî, t.y.: 20; Zebîdî, 1989/1409: V, 553-560; Alûsî, 1994/1414: VI, 184-185; Hamûde, 2010: 101-112).

Özetle denilebilir ki, istilâhda “İstidrâç” şu şekillerde tanımlanmaktadır: 1. Yüce Allah’ın, ömrünün sonuna kadar kulunun hacetini zaman zaman bela ve azapla takas ederek (dönüşümlü ve değişimli olarak) makbul sayıp yerine getirmesi. Buna sonuca itibarla kulu önemsememe ve aşağılama denilmektedir. 2. (kulun) Allah’ın rahmetinden uzaklaşp tedricî olarak (derece derece) azabına yaklaşmasıdır. 3. Kula mühlet vererek (süre tanıyarak) Allah’ın azabına yaklaştırmaktır. 4. Şeytanın, kulu yüksekliğe yükseltmesi, daha sonra da onu helâk edece (yok edecek) şekilde aşağıların aşağısına düşürmesidir. 5. Fısk veya küfrü açık olan şahsın arzu ve isteğine uygun olarak elinde meydana gerçekleşen hârikalardır (olağanüstü şeylerdir). 6. Allah’ın, kulu hesap günündeki azaba, şiddet ve belaya dereceli (azar azar) yaklaştırması. Nitekim mecbur kalıp (yeis halinde) Allah’dan istediğinde, Allah âhirette azap ve belaya mübtelâ etmek için Firavun’un hacetini (duasını) kabul etmiştir. 7. Zulmet ve küfürden bazı kimselerin dünya işleri ile ilgili emel ve arzularının gerçekleşmesi, duâlarına icâbet edilmesi de bir çeşit istidrâçtır (Cürçânî, t.y.: 20; Bilmen, 1924/ 1342: 191).

3.3. İslâm’da İstidrâç: İlgili kavram “istidrâç” ile; derece derece çıkartmak ve indirmek demek olup bununla da, bir kimseyi kendi arzusu ile bir noktaya kadar götürüp halinden gâfil vaziyette oradan felâkete atmak manası kastedilmektedir. Firavunda olduğu gibi istidrâç sahibi kimseler elde ettikleri başarıları kendi gayretlerinin ürünü sanırlar, kibirlenir ve azgınlıklarını artırdıkça artırırlar. Nihayet ilâhî azaba mâruz kalıp yok olurlar. İstidrâç konusunda Kur’ân’da; önceki ümmetlere de peygamberler gönderildiği, bu milletlerin Allah’a boyun eğmelerini sağlamak amacıyla kuraklık, açlık, hastalık, can ve mal noksanlığı vb. şekillerde bir takım sıkıntılar ve hastalıklarla denedikleri, daha sonra bütün imkan kapılarının kendilerine açıldığı ve nihayet alabildiğine şımarıdıkları bir sırada ansızın yakalanıp helâk edildikleri ifade edilerek onların hayatından örnekler verilmiştir (En’âm, 6/42-45; bkz. Beyzâvî, 1979/1399: II, 407; Neseî, 1979/1399: II, 407; Hâzin, 1979/1399: II, 407; İbn Kesîr, 1969/1388: 2: 132-133; Fîrûzâbâdî,; 1979/1399: II, 407). Önceden de değinildiği üzere bazı kelimeler ve müfessirler, günahkâr olmasına rağmen kişinin istediklerine kavuşması, fıskı veya küfrü açık olan şahsın elinde isteğine uygun olarak meydana gelen olağanüstü şeyleri, Yaratıcı Kudret tarafından Kur’ân’ı yalanlayanları, fâsık ve azgın şahısları imhâl etme (mühlet ve fırsat verme) neticesinde sahibinin masiyet ve dalâlet içinde günaha dalarak daha sonra azar azar (derece derece), ilâhî azaba yakalanmasına sebep olan şeyleri istidrâç olarak değerlendirilmektedir. (Zemahşerî, 1397/1977), II: 133; Râzî, t.y.: XV, 73-74; XXX: 96-97; Ebû Hayyân,

1411/1990), IV: 430-431; Cürcânî, t.y.: 20; Alûsî, 1994/1414; VI, 184-185; Bilmen, 1924/1342: 191). Nitekim Ukbe b. Âmir'den gelen şu hadis de bu tespitin doğruluğuna işaret etmektedir. Ukbe b. Âmir, Nebi'nin (s.a.s.) kendisine: “Masiyet ve günah işlemesine rağmen, dünyada Allah'ın kula nimet verdiğini gördüğünde bil ki bu bir istidrâçtır, buyurduğunu sonra da “Onlar, kendilerine yapılan uyarıyı unutup (daha önce indirmiş olduğumuz darlık ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine bütün nimetlerin kapılarını açtık....” (En'âm, 6/44) âyetini okuduğunu anlattı. (İbn Hanbel, 1981: IV, 145). Rivâyette; Kisrâ'nın hazineleri alındığı haberi kendisine getirilince Hz. Ömer'in (r.a.), Allah'ın müstedreç olmaktan (istidrâca uğramaktan) sana sığınırım, diyerek Allah'a dua ettiği anlatılmaktadır. (Râzî, t.y.: XV: 73-74; Hâzin, 1979/1399: II, 677; Zebîdî, 1989/1409: V: 556-560). Bazı hadislerde deccâl için için anlatılan hârikulâdâ yetenek ve imkanlar da istidrâç kabilinden sayılmıştır. (Özervarlı, 1997: XVI, 182; bkz. IX, 69). Hâris el-Muhâsibî, istidrâç terimini genişleterek mal ve serveti, ya da başka nimetlerle gururlanıp bunları Allah yolunda harcamayan mü'minlerin de istidrâca maruz kalabileceğinden söz etmektedir. (İbn Kesîr, 1969/1388: II, 132-133; Hâzin, 1979/1399: II, 407; Alûsî, 1994/1414), VI: 184-185; XVI: 61-62; Özervarlı, “Hârikulâde”, 16: 181-182; Coşkun, 2010: 57). Muhakkik müfessirlerden bazıları ilgili istidrâç âyetlerini (A'râf, 7/182; Kalem, 68/44) yorumlarında Yüce Allah'ın mü'minin duasına icâbetinin onu teşrif için; kâfirin duasına icâbetinin ise istidrâç için olduğunu; istidrâcın, Allah'ın dinini ve peygamberlerini yalanlayan “mükezzibîn” ile birlikte sürekli var olan ve değişmeyen bir sünnetullah olgu olduğunu belirtmektedirler. (Zemahşerî, 1977/1397: II, 132-133; Râzî, t.y.: XXVII: 145). Bazı muhakkik müfessirler de, Ukbe b. Âmir'den gelen hadise dayalı olarak, Allah'a isyânı devam etmesine rağmen kişinin dünya nimetlerinde bir azalma olmuyorsa bu durumun onun için tuzaklanmış bir istidrâç olduğu; aynı şekilde Yüce Allah'ın kâfir, âsi ve zâlim bir kimsenin duasına icâbetinin de istidrâç olduğu yorumunu yapmaktadırlar. (İbn Kesîr, 1969/ 1388: II, 132-133; Alûsî, 1994/1414: VI, 184-185; XVI: 61-62).

Tüm zamanlar içinde insanlar, ferd, toplum ve ümmet olarak istidrâç gerçeğini yaşamışlardır. Kur'ân, Resûlullah'ın (s.a.s.) peygamberliğini içlerine sindiremeyen, onu ve davetini küçümseyen müşriklere ve bu düşüncede olan herkese geçmişten örnek (kıssadan hisse olarak) Hz. Mûsâ'yı ve da'vetini küçümseyen ilahlık iddiasında bulunan mütekebbir Firavun'un istidrâç ibtilâsını (denemesini) bize şöyle hikâye etmektedir: “Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle Firavun ve onun ileri gelen adamlarına (yardımcı, yetkili ve yöneticilere) gönderdik de (Hz. Mûsâ, onlara): “Ben, âlemlerin Rabbi'nin elçisiyim” dedi. Onlar da, kendilerine âyetlerle gelen peygamber Hz. Musa ve arkadaşlarıyla alay ettiler. Kendilerine gösterilen birbirinden mu'cize ve alâmetlere de inanmadılar. Bunun üzerine, belki dönerler ve inanırlar diye Allah onların üzerine yağmur ve sel tufanı gönderdi. Onlar âsîliklerini artırınca daha sonra onlara sırasıyla tufan, çekirge, haşarât, kurbağa ve kan yağdırma şeklinde azap göndermiştir (A'râf, 7/132, 133). Firavun, İsrâil oğulları ve kıbtiler yani Hz. Mûsâ'nın kavmi azabı görünce kurtulmak için ona “Ey büyü ustası! Sana verdiği ahid (söz) gereğince Rabbi'ne bizim için dua et; gerçekten biz doğru yola gireceğiz” (Zuhruf, 43/49) diyerek inanacaklarını bildirdiler. Azabın kaldırılacağına dair sözü ona hatırlattılar. Fakat Allah, üzerlerinden azabı kaldırıncaya hemen sözlerinden caymaya başladılar. O zaman Firavun, rubûbiyette (ilahlık iddiasında) daha da ileri giderek, şımararak kavmine: Mısır'ın mülkü ve akan ırmaklarının (Nil Nehri, Melik, Tûlûn Nehri, Dimyât Nehri, Tinnîs Nehri), bütün servet, kudret ve ihtişamın kendinin olduğunu, söyledi. Bu sözüyle o, kavmine kendisinin kuvvetli ve kudretli Hz. Mûsâ'nın ise fakir ve zayıf olduğunu hatırlatıyordu. Bu doğrultuda o kavmine şöyle diyordu: “Yoksa ben, kendisi zayıf ve

neredeysse söz anlatamayacak durumda olan şu adamdan daha hayırlı değil miyim? O'na altın bilezikler verilmeli, yahut beraberinde yardımcı melekler olmalı değil miydi?" (Zuhurf, 43/55-53). Etrafına topladığı adamların "Ben, sizin en yüce rabbinizim!" (Nâziât, 79/24) diyerek kendisini, gücü ve maddeyi (serveti) tanrılaştırarak kavmini küçümsedi. Kavmi de ona boyun eğdiler ve yoldan çıktılar. Bu tutum ve davranışlarıyla Firavun ve kavmi Yüce Allah'ı öfkelenirdi; O da, gelenlere ve geleceğe ibret olsun diye onların hepsini suda boğdu ve geçmişin karanlıklarına gömdü. (Beyzâvî, 1979/1399: V, 434-437; Hâzin, 1979/1399: V, 534-537; İbn Kesîr, 1969/1388: IV: 129-130).â

Kur'ân'ın hikâye ettiği, tarihte tecelli eden diğer bir istidrâç olayı da Hz. Mûsâ'nın (a.s.)'nin amcasının oğlu, haber ve siyer ilminde Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'dan sonra İsrâil oğullarının en âlimi, Tevrâtı en çok okuyan ve ezberleyen, güzel sesiyle Tevrât'ı en iyi şekilde okuduğu için kendisine "münevvir" denilirdi. Aynı zamanda kavminin en zengini olan Kârûn'un (b. Ya'mer b. Kâhis), Hz. Mûsâ'nın amcası oğlu olduğu söylenir, O, Önce Hz. Mûsâ'ya ve getirdiği kitaba iman etmişti. Ancak kıskançlığı ve hırsından tıpkı Sâmiri gibi münâfık oldu. Malının çokluğu yüzünden taşkınlığı onu helâk etti. O, İsrâil oğullarının başında Firavn'un görevlisi olarak bulundu. Onlara karşı aşırı zulüm ve taşkınlık etti. Bir taraftan serveti bir taraftan da ilmiyle övünüyor ve şımarıyordu. Ne yazık ki sonunda ne ilmi kendisine fayda verdi ne de serveti. İnançsızlığı ve azgınlığı sebebiyle helâk olup gitti. (Nesefî, 1979/1399: IV, 580-587; Hâzin, 1979/1399: IV: 580-587; İbn Kesîr, 1969/1388: III: 398-400).

Kur'ân, azgın ve şımarık olarak nitelediği istidrâç ibtilâsını (imtihânını) kaybeden Kârûn'un hayatını da kıssadan hisse olarak özetle bize şöyle hikâye etmektedir: Kârûn, Hz. Mûsâ'nın kavmindendi ve onlara azgınlık, taşkınlık etmişti. Ona Allah, hazinelerini ancak güçlü kalabalık bir grubun taşıyabileceği hazineler vermişti. Ama o dünyaya daldı. Allah ona: "Allah'ın sana verdiklerinden O'nun yolunda harcayarak âhireti gözet; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de insanlara iyilik ve ihsanda bulun, dedi. Sonra ona yeryüzünde bozguncu olmamasını öğütledi ve bozguncuları asla sevmediğini belirtti". (Kasas, 28/76, 77). Yaratıcı Kudret'in kendisine yönelik bu emir ve tavsiyelerine karşı Kârûn, kendinden önceki bilge ve âlimlerin halini düşünüp ibret almaksızın servet ve zenginliğinin Allah'dan değı, ilmi sayesinde olduğunu iddia etti. O, Allah Teâlâ'nın "Benim sana ihsan ettiğim gibi sen de insanlara ihsan et!" (Kasas, 28/77) emrine uymak bir tarafa bütün mal varlığı ve ihtişamıyla kavminin karşısına çıkarak, şımarık bir eda ile gösteriş (böbürlenip çalım) yaparak onların dünya ve mal arzularını tahrik etti. Kavminden bir kısım âlimler, iman edip iyi işler yapanların durumunu daha iyi görürken, bir kısmı da "Ne büyük devlet sahibidir!" diyerek Kârûn'un bu tutum ve davranışına özendiler. Kârûn'un servetiyle böbürlü, alımlı ve çalım, zinet, lüks ve isrâf içinde kavmi içindeki övünmesini şımarıklık ve kendisiyle boy ölçüşmek olarak gören Yaratıcı Kudret onu sarayı ile birlikte yerin dibine geçirdi (gömdü). Artık geride Allah'a karşı kendisine yardım edecek hiçbir taraftar ve avânesi de kalmadı. (Nesefî, 1979/1399: IV, 580-587; Hâzin, 1979/1399: IV: 580-587; İbn Kesîr, 1969/1388: III: 398-400).

Ayetlerde (Kasas 28/76-81) hikâye edilen Kârûn'un bu durumuna Ebû Saîd'den nakledilen sahih hadiste şöyle dikkat çekilir: Resûlullah (s.a.s) bir gün (arkadaşlarına) şöyle der: Sizden önceki insanların içinde iki giysi (elbise) içinde kendini beğenmiş bir şekilde alımlı-çalımlı (kibirlelenerek) yürümekte olan bir adam yerin dibine geçirildi. İşte o adam (Kârûn) kıyamete kadar orada (cehennemde) çırpınıp durur." (İbn Hanbel, 1981: II: 315; Buhârî, 1981: "Libâs", 5; "Enbiyâ", 54; Müslim, 1981: "Libâs", 49, 50; İbn Kesîr, 1969/1388: III: 400). Hadisteki bu

olayı temsili bir anlatım olarak anlamak daha isâbetli olsa da özellikle bazı müfessirler, bu hadisi Kârûn hakkında anlatılan gerçek bir olay olarak anlamaktadırlar. (Nesefî, 1979/1399: IV, 580-587; Hâzin, 1979/1399: IV: 580-587; İbn Kesîr, 1969/1388: III: 398-400).

Hadiste; akıllı ve düşüncel varlık insana kıssadan hisse olarak servet, elbise ve imkanlar sebebiyle büyülenen, kendini beğenen, tekebbür edip şımaran azgın kimselerin Yüce Allah tarafından şiddetle yerildiğine ve acı ve hâzin sonlarına dikkat çekilmektedir. Yoksa Müslümanların ve hatta tüm insanların kibre gurura ve kendini beğenmişliğe kapılmadan güzel ve yeni elbiseler giymelerinde bir sakınca olmadığı gibi tavsiye edilmektedir. Çünkü Yüce Allah güzeldir, güzelliği sever. (İbn Hanbel,1981: IV: 133, 134, 151; Müslim, 1981: “îmân”, 147; İbn Mâce, 1981: “Duâ”, 10). Allah verdiği nimetleri kullarının üzerinde görmeyi sever, yeter ki kul kendisine verilen bu nimetlerin kadrini bilsin, farkında olsun ve gereği gibi Rabbine şükretsin.

Konumuz içinde verilen ilgili âyet, hadis ve anekdotlardan da anlaşılacağı üzere derece derece çıkartmak ve indirmek sözlük anlamından mülhem “istidrâç”; azaba ve belâyı hak eden bir kimseyi (yalancı, kâfir, zâlim, müsrif (haddi aşan), azgın ve kibirli kimseyi) kendi arzusuyla bir noktaya kadar nimetlendirip halinden gâfil bir vaziyette, hesap etmediği bir anda oradan felâkete atmak (helâk etmek) demektir. Bu durum kulun istek, irade ve gayreti sonucunda olduğu için Yaratıcı Kudret tarafından bir zorlama da söz konusu değildir. Kul, kendi menfaati ve çıkarı doğrultusundaki bu tutum ve davranışını bir gelişme ve yükselme zannetmektedir. Halbuki hakikatte bu durum, ilgili âyetlerde (A’râf, 7/182; Kalem, 68/44) lbeirtildiği üzere yalancı, kâfir, mütekebbir, zâlim ve azgın kul için tadrîci (dereceli) bir felâket veya yok oluşturu. Ama o kişi o anda bunun farkında olmamaktadır. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi “istidrâç”, cezâyı hak edenlerin (kezzâb, kâfir, zâlim, mütekebbir, müsrif ve azgınlardan) şımarık ve kibirli-böbürlü, aşkın ve taşkın yaşayışları sonucunda, Allah Teâlâ tarafından hak ettikleri sona (azaba, felâket veya helâka) dereceli bir düşüşle çarptırılmaları demektir.

Kur’ân’ı Kerîm’de “istidrâca” kavramıyla anlam yakınlığı olan kelimelerin başında mekr, keyd, hud’a, imlâ ve imhâl kelimeleri gelmektedir. (Özervarlı, 1997: XVI, 182; Hamûde, 2010: 102-103) Bu kelimelerden;

a. “Mekr”; hile, tuzak kurma, kandırma, oyuna getirme anlamlarında olup (Râgıb, t.y.: 471), istidrâçla anlam ilişkisi âyette şöyle geçmektedir: “Allah’ın tuzağından (onlara dünyada beden ve yaşam rahatlığı verip de sonra ansızın yakalamasından) emin mi oldular. Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah’ın böyle mühlet vermesinden, tuzak kurmasından emin olmaz” (el-A’râf 7/99).

b. “Keyd”; oyuna getirme, tuzağa düşürme, hile ve aldatma anlamlarında olup (Râgıb, t.y.: 443), istidrâçla anlam ilişkisi âyette şöyle ifade edilmektedir: “Onlara mühlet veriyorum. Doğrusu benim fendim (tuzağım) çok sağlamdır.” (Kalem 68/45) ve “Onlar (Kâfirler), bir tuzak kurarlar ben de bir tuzak kurarım. Kâfirlere mühlet ver, onları biraz hallerine bırak” (et-Târık 86/15-17).

c. “Hud’a; oyuna getirme, kandırma, aldatma anlamlarında olup (Râgıb, t.y.: 143-144), istidrâçla ile olan anlam ilişkisi Kur’ân’da şöyle ifade edilir: “Doğrusu münâfiklar Allah’a oyun oynamaya kalkışıyorlar; halbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir....” (en-Nisâ 4/142). Hud’a ile ilgili bu âyet, yine aldatma tuzak kurma anlamındaki “(Yahûdiler) gizlice

tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarına karşılık verdi...”(Âl-i İmrân 3/54) âyetiyle anlam itibariyle fevkalâde örtüşmektedir.

d. “İmlâ”; mühlet verme, süre tanımak manslarında olup (Râgıb, t.y.: 474), istidrâç kelimesiyle olan anlam ilişkisi âyetlerde şöyle dir: r: “Onlara mühlet veriyorum. Doğrusu benim fendim (tuzağım) çok sağlamdır.” (Kalem 68/45 ve “İnkâr edenler, kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır sanmasınlar. Onlara ancak, günahlarını artırmak için mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.” (Âl-i İmrân 3/178). Aynı kelimenin “istidrâç” ile yakınlığı diğer bir âyette de şöyle ifade edilmektedir: “Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden (bilmedikleri ve gâfil oldukları zamanda) yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız. Onlara mühlet veririz. Çünkü benim tuzağım (önce mühlet verip sonra yakalamam) çetindir.”(el-A’râf 7/182, 183). (Beyzâvî, 1979/1399: II, 676-677; Hâzin, 1979/1399: II, 676-677; Alûsî, 1994/1414: VI, 185; XVI, 61-62; Özerverli, XV, 182; Hamûde, 2010, 102-103).

SONUÇ:

Denge ve disiplin dini olan İslâm’ın en önemli özelliklerinden biri de insan hayatını değerlendirirken madde ile manayı, dünya ile âhireti birbirinden ayırmamasıdır. Bu doğrultuda o, madde için mananın veya mâna için maddenin terkedilmesini istemediği gibi, dünya için âhireti, âhret için de dünyanın terkedilmesini istememektedir. Günlük hayatın en önemli konularından birinin iktisat olduğu muhakkaktır. İktisadın en öncel konularından biri olan rızık, infâk ve İsrâf konularında da İslâm, yine madde-mana, dünya ve âhret denge yöntemini izlemektedir. Ancak temel kaynakları Kur’ân ve Sünnet olan İslâm, bütün bunları din temelli, iman, amel ve ahlâk açılarından yorumlayıp değerlendirmektedir.

Ahlâk temelli İslâm anlayışına göre, maddî ve manevî bütün varlık âleminin ve burada olup-biten olayların gerisinde mutlak irade sahibi Yarattıcı Kudret bulunmaktadır. Güç ve kudret ona aittir. Bu doğrultuda insanları var eden yok eden, hayat veren ve öldüren, hidâyete erdiren, delâlete düşüren Allah olduğu gibi insanlara rızık veren, dilediğine rızık bol veren, dilediğine daraltan da O’dur. Yine varlık âleminde olan olaylar ve sebepleri Allah Teâlâ’nın bilgi, irade ve idaresinde olduğu gibi, kimliğine bakılmaksızın her yönüyle bildiği insanları niyet, gayret ve çabalarına göre sebepler halk edip onları varlıklı ve yoksul, başarılı ve başarısız kılan da Allah’tır.

Varlık âleminde özel yeri olan insanın bir takım değişmeyen, insanlığın ortak sahiplendiği ahlâki gerçeklere ve sünnetullah’a (Allah’ın değişmeyen kanunlarına) sırt çevirerek yaşamaları sonucunda başlarına azap ve felâketlerin gelmesi de kaçınılmazdır. Bu durumda insan kendi kendini felâkete sürüklemiş demektir.

İslâm Dini, insana verilen maddî ve mânevî tüm imkânları Allah’ın insanlara verdiği bir emânet olarak görmekte; insanoğluna bunları insanların mutluluğu ve Allah’ın rızasını kazanmak için kullanmayı emretmektedir. Yine aynı gerekçeye dayalı olarak İslâm, içki, kumar, fuhuş, rüşvet, zina, tefecilik gibi hem bireysel hem sosyal zararlar doğuran konularda yapılan harcamaları yasaklamanın yanında insanların hırs ve kıskançlık duygularını kamçılaman, tutum ve davranışlarını olumsuz etkileyerek sosyal hayatı geren ve hatta çekilmez hale getiren lüks tüketimi ve bu yönde yapılan harcamaları da hoş görmemektedir. İşte bunun içindir ki, dinen haram kılınan maddeler ile lüks sayılanların tüketimi israf olduğu gibi helâl sayılan maddelerin de günün koşullarına göre ihtiyaçtan fazla tüketimi haramdır. Bu konuda Yarattıcı Kudret

tarafından tüm insanlığa şu uyarıcı mesaj verilmektedir: “Yeyiniz, içiniz; isrâf etmeyiniz. Çünkü Allah isrâf edenleri sevmez.” (el-A’râf 7/31).

Bu durumda varlık âleminin muhâtabı ve insanlık ailesinin bir ferdi olarak her insan, düşüncel ve kitlesel bir yönelişle kendinde, çevresinde ve evrende olan harcama ve tüketime karşı ilgisiz kalmadığı gibi, infak (harcama) ve israf (harcamada haddi aşma) konularında İslâm’ın “Allah merkezli” ve “ahlâk temelli” mesaj ve uyarılarına kulak vermeli, kitlesel bir yönelişle, beden ve gönül gözüyle iyi okumalı, okuyup anladığını geleceğimiz olan günümüz nesline de öğretmeyi önemsemelidir. Her şeyin sınırlı ve fâni (tükenici) olarak yaratıldığı, rızık ve nimet olarak insanlığın emrine verildiği dünyamızla ilgili İslâm’ın verdiği bu mesajlar görülüp, okunup, anlaşılmadıkça insan tamamen pasif kalıp rüzgarın önünde oraya buraya savurulan bir varlık olmaktan kurtulamaz. Böyle bir sonuç ise, âyet ve hadislerde belirtilen varlıklar içindeki insanın özel yerine, halifelîği, en üstün varlık olduğu, evrendeki her şeyin emrine boyun eğdiği, hizmetine verildiği gerçeğine ve hatta yaratılış gayesine de aykırı düşmektedir.

O halde inananlar (mü’minler) öncelikli olmak üzere tüm insanlık, içinde bulunduğu nimet, fırsat ve imkanları çağımız insanları yani bizler için hem bir imtihan sebebi ve hem de bütün bu nimetleri insanlığa lütfeden Yaratıcı Kudret’e karşı sayısız şükür ve teşekkür değer emsalsiz bir lütuf ve mazhariyet olarak telakki etmelidir.

KAYNAKLAR

- Abdübâki, Muhammed Fuad (t.y.). *el-Mu’cemü’l-Müfehres li elfâzı’l-Kur’ân*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (t.y.). *Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ibâs amma’s-tehera mine’l-ehâdîsi alâ elsineti’n-nâs* (thk. Ahmed el-Kalâş). I-II. Kâhire: Dâru’t-türâs.
- Aliyyü’l-Müttekî, Alâaddin el-Hindî (1993/1413) *Kenzü’l-ummâl fî süneni’l-ekvâl ve’l-ef’âl*. I-XVIII. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- Alûsî, Ebu’l-Fazl Şehâbeddin es-Seyyid Mahmûd el-Alûsî (1994/1414). *Rûhu’l-Maânî*. I-XVI. Beyrut: Dâru’l-fikr.
- Bardakoğlu, A, Atik, K., Kırç, Celal., Polat, S., Toksarı, A., (1997). *İslâmî Kavramlar*. Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları.
- Beyzâvî, Kâdî İmam Nasıruddin Ebû Salih Abdullah b. Ömer (1979/1399). *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vî (Mecmau’t-tefâsîr)*. I-VI. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Bilmen. Ömer Nasûhî (1924/1342). *Muvazah İlm-i Kelâm Dersleri* (nşr. İbrahim Subaşı-Yusuf Ziyâeddin Subaşı). İstanbul: Dersâdet kitapevi.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Cu’fî (1981). *el-Câmiu’s-Sahîh*. I-VIII. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b.Muahammed (t.y.). *el-Mu’cemu’t-ta’rifât* (thk. Muhammed Sıddîk el-Miñşâvî). Kahire: Dâru’l-fazilet.
- Çağrıcı, Mustafa (2000).“İnfak” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. I-XXXXIV. İstanbul: TDV Yayınları.

- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman (1981). *es-Sünen*. I-II. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b.Eş'as es-Sicistânî (1981). *es-Sünen*. I-V. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Hayyân, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî (1990/1411). *Tefsîru Bahru'l-Muhît* (thk. Şeyh Âdil Ahmet Abdulmevcûd). I-VIII. Lübnan: Daru İhyâi't-türâsi'l-Arabî.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1971). *Hak Dini Kur'an Dili*. I-IX. İstanbul: Eser Kitabevi.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (1979/1399). *Tenvîru'l-mikbâs min Tefsîru İbn Abbâs (Mecmau't-tefâsîr)*. I-VI. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Hamûde, Esmâ Abdurrahim Abdullah (2010). *Sünnetüllah fî Takdîri'l-Erzâk*, Mâcester, fî usûlu'd-din bi külliyyeti'd-dirâseti'l-ulyâ fî câmiati'n-Necâh el-Vataniyye. Filistin-Nablus.
- Hâzin, Alâaddin Ali b. Muhammed elBağdâdî (1979/1399). *Lübâbu'te'vil ve maâni't-tenzil (Mecmau't-tefâsîr)*. I-VI. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbnü'l-Esîr, Mecduddin Ebu's-Saâdât b. Muhammed el-Cezerî (t.y.). *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser* (thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî- Tâhir Ahmed ez-Zâvî). I-V. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (1981), *el-Müsned*. I-VI. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr (1969/1388). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. I-IV. Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (1981). *es-Sünen*. I-II. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem (t.y.). *Lisânu'l-Arab*. I-XV. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Kallek, Cengiz (2001). "İsrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları.
- Kurtubî, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (1952/1372). *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. I-XX. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî.
- Mâlik b. Enes (1981). *el-Muvatta'*. I-II. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Matüridî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtüridî es-Semarkandî (2005). *Te'vilâtü'l-Kurân* (thk. Ahmet Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu). I-XVII. İstanbul: Dâru'l-Mîzân.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Aliyyu'l-Basrî (1986). *Edebü'd-dünyâ ve'd-din* (thk. Muhammed es-Sabbâh). Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-hayât.
- M. Sait Özerverli (1997a, 2001b). "Hârikulâde", "İstidrâç", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. I-XXXIV: İstanbul: TDV. Yayınları.
- M.Tahir b. Aşûr (1988). *İslâm Hukuk Felsefesi* (trc. V. Akyüz, M. Erdoğan). İstanbul: İklim Yayınları.

- Mutçalı, S. (2012). *el-Mu'cemu'l-Arabıyyi'l-hadis*. İstanbul: DağarcıkYayınları.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf (1982/1402). *Künûzü'l-hakâik (el-Câmiu's-sağîr)*. I-II. Mısır-Kahire: Şirketü Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Babu'l-Halebî ve evlâdühü.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (1981). *el-Câmiu's-Sahîh*. I-III. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesâî, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb (1981). *es-Sünen*. I-VIII. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesefî, Hâfızzuddin Abdullah b. Ahmed (1979/1399). *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl (Mecmau't-tefâsîr)*. I-VI. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Râgıb, Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî (t.y.). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed es-Seyyid el-Geylân). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (t.y.). *Tefsîru'l-Kebîr*. I-XXXII. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-Sâbûnî (1982/1402). *Safvetü't-tefâsîr* (haz. eş-Şeyh Abdullah İbrahi el-Ensârî). I-III. Duhâ: Dâru's-Sâbûnî.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir (1982/1402). *el-Câmiu's-sağîr*. I-II. Mısır-Kahire: Şirketü Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Babu'l-Halebî ve evlâdühü.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ el-Lahmî el-Gırnatî (2004/1425). *el-Muvâfakât, fî usûli's-şerîa* (nşr. Eş-Şeyh İbrahim Ramazân-eş-Şeyh Abdullah ed-Dırrâz). I-IV. Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (1981). *es-Sünen*. I-V. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Türk Dil K. (2005). *Türkçe Sözlük*. I-II. Ankara.
- Türk Dil K. (1988). *Türkçe Sözlük*. I-II. Ankara.
- Wensinck, A. J. (1988). *Concordance et Indices de la Tradition, Musulmane*. I-VIII. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Yıldız, Abdullah (2000). *Hız. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münâfiklar*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yunus Emre (2006). *Yunus Emre Divânı* (haz. Burhan Toprak Oduncu Pazarı Belediyesi Yayınları). İstanbul: Kültür Promat Basın Yayın.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî(1989/1409).*Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. I-XXXX. Kuveyt: Matbaat-i Hükümet-i Kuveyt.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer (1977/1397). *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*. I-IV. Beyrut: Dâru'l-fikr.